

2001

Περὶ ἀνέμων

ΠΕΡΙ ΑΝΕΜΩΝ

Ανέμων ιέρεια

Του Χρήστου Μπουλώτη

Οι άνεμοι στην ελληνική μυθολογία

Της Αθανασίας Γιαλούρη

Ο Πύργος των Αέρηδων

Του Hermann Kienast

Ο μάγος άνεμος

Του Γιώργου Ν. Αικατερινίδη

Ο αμφίσημος άνεμος

Του Μιχάλη Γ. Μερρακλή

Προσωποποιήσεις του ανέμου

Της Αικατερίνης Καμπλάκη-Πολυμέρου

Από τον αέρα στα αερόφωνα

Του Λάμπρου Λιάβα

Ελληνικά άρμενα

Του Κώστα Δαμιανίδη

Ανεμοκίνηση στην προβιομηχανική εποχή

Του Στέφανου Νορμικού

Αιολική Ενέργεια

Του Σπύρου Κάραλη

Αγερικό περνά

Του Γιώργου Ν. Αικατερινίδη

Εξώφυλλο

Φώτη Κόντογλου, «Η αρπαγή της Ωρείθυιας από τον Βορέα». Τοιχογραφία, Δημαρχείο Αθηνών.

Υπεύθυνη «Επτά Ημερών»

ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΤΡΑΪΟΥ

Του Χρήστου Μπουλώτη

Αρχαιολόγος στο ΚΕΑ της Ακαδημίας Αθηνών

ΔΙΑ ΣΤΟΜΑΤΟΣ του χρησιμοδότη Κάλχα απαιτεί η κυνηγέτιδα Αρτεμη από τον Αγαμέμνονα την υπέρτατη αιματηρή θυσία. Ανθρωποθυσία. Τον σφαγιασμό της βασιλοκόρης Ιφιγένειας. Στον βωμό της, εκεί στην Αυλίδα. Για να εξευμενισθεί η κολωμένη θεά, ν' αφήσει, επιτέλους, τους ανέμους να πνεύσουν ούριοι φουσκώνοντας τα πανιά του στόλου που αδημονούσε να αποπλεύσει για την Τροία. Αντί όμως για την άπνοια των ανέμων, που θέλουν Σοφοκλής και Ευριπίδης να κρατεί

Επιμέλεια αφιερώματος:

ΣΠΥΡΟΣ ΚΑΡΑΛΗΣ

τους Αχαιούς αγκυροβολημένους στο λιμάνι της Αυλίδας, μιλούσαν άλλοι συγγραφείς για θύελλες και ισχυρούς ανέμους που εμπόδιζαν τον απόπλου. Κατ' ευθείαν στους ανέμους τάζει ο Αχιλλέας τρανές θυσίες, «ιερά καλά», σπένδοντας συνάμα πλήθος σπονδές από τη χρυσή του κούπα, για να φυσήξουν, να ανάψει η νεκρική πυρά, όπου έχει αποτεθεί η σορός του Πατρόκλου (Ιλιάδα, Ψ 192 κ.ε.). Και στους Δελφούς, μας λέει ο Ηρόδοτος (VII, 178), τότε που η εκστρατεία του Ξέρξη επαπειλούσε φοβερά δεινά, δόθηκε χρησμός να γίνονται προσευχές στους ανέμους, «μεγάλους γαρ τούτους έσσεσθαι τη Ελλάδι συμμάχους». Και λέει ακόμη ο Ηρόδοτος πως ιδρύθηκε «εν Θυίη» ειδικός βωμός για τους ανέμους και πως μέχρι τις μέρες του οι Δελφοί τους εξευμένιζαν σύμφωνα με τον χρησμό: «Δελφοί μεν δη κατά το χρηστήριον έτι και νυν τους ανέμους ιλάσκονται». Πολλούς αιώνες αργότερα –τον 2ο μ.Χ.– είδε ο Πausανίας (II 12, 1) στην Τιτάνη, κοντά στη Σικυώνα, βωμό των ανέμων, όπου ο ιερέας, μια φορά τον χρόνο, τελούσε νυχτιάτικα θυσίες, ενώ επιδιδόταν και σε άλλες ιερο-

πραξίες μυστικές σε τέσσερις «βόθρους» για τον κατευνασμό του άγριου φυσήματος.

Από τον Όμηρο μέχρι την ύστερη αρχαιότητα η λατρεία των ανέμων, μαζί κι οι μυθικές πλοκές και δοξασίες στην Ιλιάδα που τη συνοδεύουν –συχνά μαρτυρημένες στην αρχαία Γραμματεία και με ποικίλες αφορμές– αντλούν από κοινά πολιτισμικά κοιτάσματα. Απότοκες μνήμης και εμπειριών συλλογικών, που σμιλεύτηκαν κυρίως πάνω στο καλούπι της ναυτοσύνης όσων έζησαν στα νησιά του Αιγαίου, γύρω του, ή με αφετηρία τούτο το αρχιπέλαγος αυλάκωσαν τις θάλασσες της Μεσογείου απ' άκρου σ' άκρον.

Η εναυσματική για τους ιστορικούς χρόνους ρητή λατρεία των ανέμων και η βαθιά γνώση της σημασίας τους

για τη ναυσιπλοΐα, γνώση που είναι γενικότερα διάχυτη στα ομηρικά έπη και λίγο αργότερα στα Έργα και Ημέραι του Ησιόδου, είχαν ασφαλώς πίσω τους μακραίωνη παράδοση, ριζωμένη στους χρόνους της

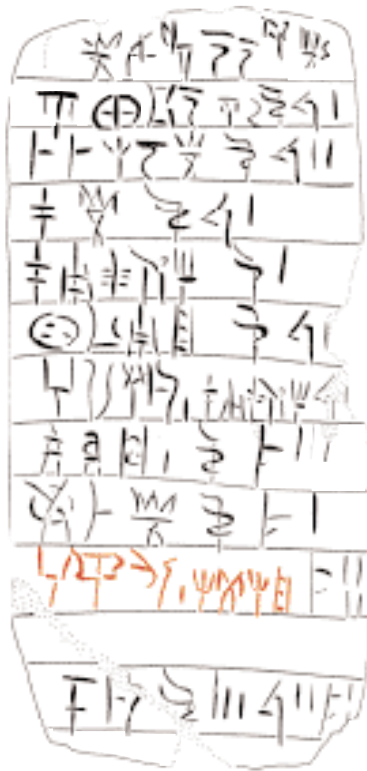
προϊστορίας. Όταν ο Ηρόδοτος αποφαινεται ότι Όμηρος και Ησιόδος «εισί οι ποιήσαντες θεογονίην Ελληνισι και τοίσι θεοίσι τας επωνυμίας δόντες και τιμάς τε και τέχνας διελόντες και είδεα αυτών σημήναντες» (II, 53), δεν εννοεί βέβαια την επινόηση θεοτήτων, αλλά την εμφάνιση και συστηματοποίησή τους στο σώμα της ποίησης, καθώς και την ενοποίηση, μέσα από την τέχνη τους, διάσπαρτων τοπικών παραδόσεων. Εξάλλου, ο ίδιος κάνει λόγο για θεότητες που παρέλαβαν οι Έλληνες από τους Πελασγούς, τους παλαιότερους κατοίκους του αιγαιακού χώρου.

Τις βάσιμες εικασίες και απόψεις του Ηροδότου περί υψηλής αρχαιότητας κάποιων θεοτήτων ήρθε να επαληθεύσει η αποκρυπτογράφηση της Γραμμικής Β γραφής που, ανάμεσα σε άλλα γεφυρώματα της 2ης με την 1η χρονολογία π.Χ., έδειξε πόσα πολλά οφείλει στον μινωικό και

Ιέρεια

◀ Παραστάσεις
καραβιών από τη
μικρογραφία
«Ζωφόρον του
Στόλου» που κο-
μοούσε τη *Αντική
Οικία* στο *Ακρω-
τήρι Θήρας*, β'
μισό 16ου αι.
π.Χ. *Αθήνα,
Αρχαιολογικό
Μουσείο.*

◀ Πήλινη πινακίδα
(KN Fr 1) Γραμμικής Β
γραφής από το ανάκτορο της
Κνωσού με προσφο-
ρές λαδιού σε θεό-
τητες και ιερά. Με
χρώμα τονίζεται
εδώ η φράση *Ανέ-
μων ιέρεια*. Αρχές
14ου αι. π.Χ.
*Αρχαιολογικό Μου-
σείο Ηρακλείου
Κρήτης.*

προπαντός στον μυκηναϊκό κόσμο η θρησκεία της ιστορικής εποχής. Και απ' όλες τις οφειλές, αυτή που πρώτιστα στηρίζει την έννοια της συνέχειας είναι τα προδρομικά φανερώματα του ολυμπιακού πανθέου στις πήλινες πινακίδες Γραμμικής Β από τα ανακτορικά αρχεία της μυκηναϊκής Ελλάδας και της αχαιοκρατούμενης από το 1450 π.Χ. Κρήτης. Τη δύναμη όμως της συνέχειας και συνοχής από την μυκηναϊκή θρησκεία των πινακίδων Γραμμικής Β στα ομηρικά, ειδικότερα, έπν εμφανίζει με τον τρόπο της και η λατρεία προσόνων θεοτήτων, των οποίων χαρακτήρας και λατρευτική υπόσταση γέρνουν περισσότερο προς τη λαϊκή θρησκεία. Τέτοια είναι, λόγου χάριν, η εμφανιζόμενη στις πινακίδες της Κνωσού Ειλείθια (*e-re-u-ti-ja*), η καλόγνωμη συντρέχτρα των τοκετών, η *μογοστόκος*, που, καθώς λατρεύεται στην Αμνισό (*a-mi-ni-so*), ανακαλεί ευθέως το περίφημο χωρίο της Οδύσειας (φ 188): «*στήσε δ' εν Αμνισώ, όθι τε σπέος Ειλείθυϊς*». Τέτοιοι είναι και οι Ανεμοί, που μας απασχολούν εδώ, η μαρτυρία των οποίων σε πινακίδες πάλι της Κνωσού μεταθέτει ρητά κατά έξι τουλάχιστον αιώνες -ήτοι στον αρχόμενο 14ο π.Χ.- τις αποτυπωμένες στο Ψ της Ιλιάδας αντίστοιχες λατρευτικές πράξεις.

Οι πινακίδες Γραμμικής Β της Κνωσού

A-ne-mo i-je-re-ja, φράση μεταγραφόμενη με βεβαιότητα ως *Ανέμων ιέρεια* διαβάζουμε τρεις συνολικά φορές πάνω σε δύο κνωσιακές πινακίδες, μια μικρή σελιδόσχημη (KN Fr 1) και μια ακόμη μικρότερη στενόμακρη (KN Fr 13). Στην τελευταία αυτή, η τιτλούχος, όπως σχεδόν ομόφωνα πιστεύεται, ιέρεια

παραδίδεται δυο φορές και μάλιστα, από ιδιότυπη επιλογή του γραφέα, χωρίς διαχωριστικό σημάδι, ως μία λέξη: *A-ne-mo-i-je-re-ja*, *Ανεμωνιέρεια*. Σε αμφότερες τις πινακίδες καταχωρίζονται κυμαινόμενες ποσότητες λαδιού που, στο πλαίσιο του τοπικού εορταστικού ημερολογίου, αποστέλλονται ως προσφορές σε διάφορες θεότητες και ιερά. Μόνη, ως φαίνεται, θνητή ανάμεσα στους πολυάριθμους αποδέκτες του λαδιού η ιέρεια των ανέμων, εμφανιζόμενη κάθε φορά στο τέλος του επιμεριστικού κατάστιχου σαν κατακλείδα. Σύμφωνα με τις δηλωτικές χρόνου επικεφαλίδες τους σε πτώση γενική, στην πρώτη από τις πινακίδες (KN Fr 1) οι εν λόγω προσφορές γίνονται κατά τον μήνα Δεύκιο (*de-u-ki-jo-jo me-no*), ενώ στην άλλη μήνας των προσφορών είναι ο Λάπατος (*ra-ra-to me-no*). Μαθαίνουμε, λοιπόν, έμμεσα από τις δύο πινακίδες ότι οι Μυκηναίοι της Κνωσού είχαν θεοπίσει λατρεία των Ανέμων, γιατί τι άλλο θα μπορούσε να σημαίνει η ύπαρξη των ειδικών τιτλούχων ιερειών παρά την επιφόρτισή τους με σχετικές ιεροπραξίες; Από τη μικρότερη πινακίδα (KN Fr 13) συνάγουμε ακόμη ότι υπήρχαν ταυτόχρονα δύο τουλάχιστον ξεχωριστές ιέρειες των Ανέμων, αφού τόσες μνημονεύονται παρατακτικά, με μια και μόνη αφορμή, στην τελευταία αράδα: Η λέξη *u-ta-no* (=Υτανος. Ιτανος;) που προτάσσεται εδώ της δεύτερης ιέρειας προσδιορίζει προφανώς τον τόπο όπου αυτή ήταν εδραία και ασκούσε τα ιερατικά της καθήκοντα. Η έλλειψη, αντίθετα, ανάλογου προσδιοριστικού από την πρώτη ιέρεια καθώς και από την ομότιτλή της στην άλλη πινακίδα (KN Fr 1) σημαίνει ότι η ιερατική τους έδρα ήταν για τους γραφείς των εν λόγω πινακίδων τόσο αυτονόητη, ώστε η δήλωσή της κρίθηκε περιττή. Αν μάλιστα υπονοείται και στις δύο περιπτώσεις ο ίδιος τόπος, τότε

πρόκειται πιθανότατα για ταυτοπροσωπία, για την ίδια δηλαδή ιέρεια, μνημονευόμενη δις ως παραλήπτρια λαδιού σε διαφορετικούς μήνες του εορταστικού ημερολογίου, τον Δεύκιο και τον Λάπατο. Ως έδρα της θεωρήθηκε από ορισμένους μελετητές η Αμνισός (*a-mi-ni-so*). Κατά πολύ ευλογότερη, ωστόσο, με κριτήριο την εσωτερική ανάλυση των πινακίδων, μου φαίνεται η εκδοχή του πολυδύναμου θρησκευτικού κέντρου της Κνωσού, που θα πρέπει γενικότερα να προεξοφλήσουμε ως νοούμενο και σε όσες ακόμη κνωσιακές πινακίδες Γραμμικής Β δεν δηλώνεται ρητά ο τόπος λατρείας θεοτήτων.

Αν διεισδύσουμε σωστά στα συμφραζόμενα των δύο πινακίδων, τότε το λάδι που δέχονται οι ιέρειες απ' το κνωσιακό ανάκτορο αντιπροσώπευε προσφορά όχι σ' αυτές τις ίδιες αλλά στους Ανέμους που υπηρετούσαν. Διαμεσολαβήτριες αυτές και λειτουργοί. Το λάδι προοριζόμενο να αναλωθεί σε λατρευτικές ανάγκες, πράξεις τελετουργικές. Γεννιέται όμως εύλογα το ερώτημα: Γιατί, παρεκκλίνοντας από την καταστιχογραφική δεοντολογία των πινακίδων, οι ποσότητες λαδιού δεν επιμερίζονται κατ' ευθειαν στους Ανέμους, όπως συμβαίνει με άλλες θεότητες ή με ιερούς τόπους λατρείας;

Την πιθανότερη ίσως εξήγηση θα την αναζητούσα στην ίδια τη λατρευτική φύση των Ανέμων. Οτι δηλαδή λόγω έλλειψης μόνιμου, στεγασμένου ιερού, αφιερωμένου στη λατρεία τους, όπου θα μπορούσαν να φυλάγονται και οι λογής προσφορές, ο επιμερισμός του λαδιού, στην προκειμένη περίπτωση, γινόταν ονομαστικά στις αρμόδιες ιέρειες, για την τέλεση των νενομισμένων, όπου και όταν έδει.

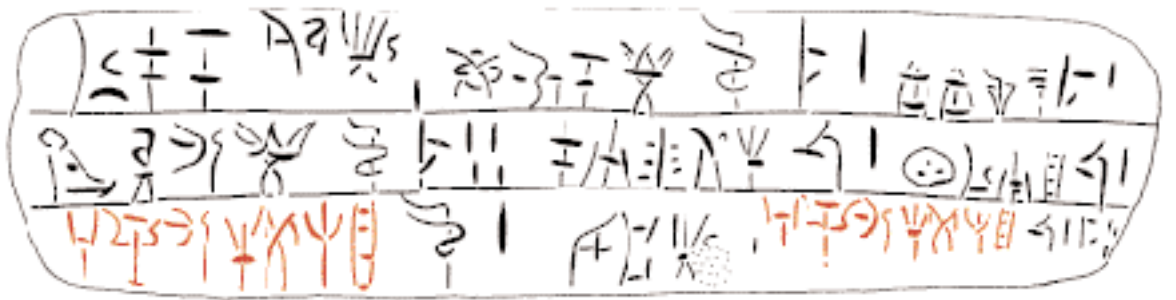
Ενδίδω, ωστόσο, στον πειρασμό να προτείνω ερωτηματικά εδώ και μια άλλη, λιαν δελεαστική εκδοχή, που, και μεν είναι ρηξικέλευθα ανορθόδοξη και μά-

λιστα ανατρεπτική του μέχρι τούδε εκτεθέντος σκεπτικού, όχι όμως και αδύνατη: Μήπως δηλαδή η λέξη «ιέρεια» στη σύνδεσή της με τους Ανέμους δεν χρησιμοποιείται στην ακαιοκρατούμενη Κνωσό για τη δήλωση θνητής λειτουργού, αλλά έχει την έννοια ημιθεϊκής ίσως μορφής, ιεραρχικά κατώτερης από την *πότνια* (*po-ti-ni-ja*) των πινακίδων Γραμμικής Β, η οποία θα διαχειριζόταν τους Ανέμους, αποτελώντας έτσι ένα προδρομικό ανάλογο του Αίολου, του «ταμία» των ανέμων, όπως τον χαρακτηρίζει παραστατικά το γνωστό ομηρικό χωρίο, «*κείνον γαρ ταμίην ανέμων ποίησεν Κρονίων*» (Οδύσσεια, κ 21). Σε μια τέτοια περίπτωση εξομαλύνεται απόλυτα η επισημανθείσα πιο πάνω καταστιχογραφική παρέκκλιση, αφού ως ημιθεϊκή μορφή θα αναβιβαζόταν πλέον η *Ανέμων ιέρεια* σε σφαίρα υπερβατική μαζί με τους υπόλοιπους ιερούς αποδέκτες των προσφορών λαδιού. Αξίζει, άλλωστε, να σημειωθεί ότι από τα αρχεία της Κνωσού η λέξη «ιέρεια» μάς παραδίδεται ουσιαστικά μόνο στο συνδυασμό της με τους Ανέμους, δεν είναι δηλαδή γνωστές άλλες ιέρειες, αδιαμφισβήτητη θνητής φύσης, από το ίδιο αρχείο και την ίδια χρονική βαθμίδα, γεγονός που θα φώτιζε καλύτερα το εννοιολογικό εύρος της. Να σημειωθεί ακόμη ότι ξενίζει και η σχεδόν παντελής απουσία της λέξης «ιερεύς» (*i-je-re-u*, *i-e-re-u*) από τις σωζόμενες πινακίδες της Κνωσού. Ικανός, αντίθετα, αριθμός ιερειών και ιερέων, με το οικείο σε μας θρησκευτικό-λειτουργικό σημαίνόμενο, καταστιχογραφούνται δύο περίπου αιώνες αργότερα στις πινακίδες του ανακτόρου της Πύλου (τέλος 13ου αι. π. Χ), κατά κανόνα όμως –πρέπει να υπογραμμισθεί– χωρίς τη δήλωση της θεότητας που διακονούν. Το στοιχείο ακριβώς τούτο έρχεται να ενισχύσει πρόσθετα, με έμμεσο έστω τρόπο, την ανορθόδοξη πρότασή μας, αφού η *Ανέμων ιέρεια*, αν πρόκειται πράγματι για θνητή λειτουργό, θα αποτελούσε τη μόνη περίπτωση στον ανακτορικό κόσμο της Γραμμικής Β με ρητά δηλωμένη τη σχέση θνητού διάκονου και διακονούμενης θεότητας.

Όπως όμως και να έχουν τα πράγματα, και ανεξάρτητα από το τι έννοια έδιναν οι Μυκηνάιοι στην *Ανέμων ιέρεια*, η λατρεία των Ανέμων στην Κνωσό του 14ου αι. π.Χ. είναι αδιαμφισβήτητη. Προσφορές και θυσίες, για να λυθεί ευεργετικά η δύναμή τους ή να δαμαστεί, κατά περίπτωση, θα γίνονταν κατ' ευθείαν σε αυτούς, αλλά ενδεχομένως και σε θεϊκούς ή ημιθεϊκούς διαχειριστές τους, όπως θα μπορούσε να ήταν η *ιέρεια*, με την οποία συνδέονται στερεότυπα και με δεσμούς, προφανώς, άρρηκτους στις κνωσιακές πινακίδες Γραμμικής Β. Πάντως, τα ομηρικά έπη γνωρίζουν ταυτόχρονα και τις δύο εκδοχές: Έτσι, για παράδειγμα, ενώ ο Αχιλλέας στο Ψ της Ιλιάδας επικαλείται, όπως είδαμε, κατ' ευθείαν τους προσωποποιημένους Ανέμους, τάζοντάς τους τρανές θυσίες, στην Οδύσσεια αναλαμβάνουν άλλοτε η Αθηνά (ε 383 κ.ε.) κι άλλοτε ο Αίολος (κ 1 κ.ε.) να ρυθμίσουν για χάρη του *πολύπλαγκτου* Οδυσσέα το φύσημα των ανέμων, που δεν περιγράφονται εκεί προσωποποιημένοι, αλλά, στην ορθολογική, φυσική πρόσληψή τους, ως καιρικές δυνάμεις.

Η κρητο-μυκηνναϊκή ταυτότητα των Ανέμων

Το περιληπτικό όνομα *Ανεμοί* που

▲ Πήλινη πινακίδα (KN Fr 13) Γραμμικής Β γραφής, από το ανάκτορο της Κνωσού με προσφορές λαδιού σε διάφορες θεότητες. Με χρώμα, τονίζεται εδώ η φράση *Ανέμων ιέρεια*. Αρχές 14ου αι. π.Χ. Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου Κρήτης.

μας παραδίδουν οι πινακίδες Γραμμικής Β της Κνωσού επιτρέπει να διαβλέψουμε ένα μικρό μόνο κομμάτι της υποκειμένης ταυτότητάς τους. Ποιος ο αριθμός τους; Αραγε τέσσερις, όπως τους θέλει ο Ομηρος (Βορέας, Ζέφυρος, Νότος, Εύρος), μήπως τρεις κατά την ποσιόδεια εκδοχή, με παράλειψη δηλαδή του Εύρου; Ή μήπως συνιστούσαν μια ευρύτερη πλειάδα, όπου, πλάι στους ευεργετικούς ανέμους θεϊκής, κατά τον Ησίοδο, καταγωγής («*εκ θεόφιν γενεή*», Θεογονία 869), υπήρχαν και οι κακοί άνεμοι, οι «*εκ Τυφέως*» – διάκριση που κάνει με τον τρόπο του και ο Ομηρος; Να δεχθούμε άραγε για όλους τους Ανέμους της Κνωσού αρσενικό το γένος; Εκτός από τις πρωταρχικές τους ιδιότητες, τους απέδιδαν οι Μυκηνάιοι και άλλες δευτερεύουσες; Κι ακόμη, ποιες οι μυθολογικές καταβολές και οι διακλαδώσεις τους, οι δοξασίες που τους συνόδευαν, οι λατρευτικές πρακτικές και τα μολιάσματά τους σε έναν

ταξιδευτή κόσμο; Αυτά και άλλα συναφή ερωτήματα βρίσκουν απαντήσεις σε υποθετικό ημίφως, και βέβαια με τη βοήθεια, ως επί το πλείστον, της μαρτυρίας των ιστορικών χρόνων, αρχής γενομένης πάντα με τα ομηρικά έπη.

Σε οποιαδήποτε όμως απόπειρα πραγμάτευσης των Ανέμων στο προϊστορικό και πρωτοϊστορικό Αιγαίο θα πρέπει να έχει κανείς κατά νουν ότι, για ευνόητους λόγους, οι πρωταρχικές όσο και οι κύριες ιδιότητές τους δεν μπορεί παρά να πήγαιζαν αφενός από τις ναυτικές, αφετέρου από τις αγροτικές εμπειρίες και πρακτικές των κατοίκων της Αιγαϊδας. Έτσι, η ερμηνευτική πρόταση της Α. Sacconi, σύμφωνα με την οποία οι Ανεμοί των κνωσιακών πινακίδων Γραμμικής Β έχουν χθόνιο χαρακτήρα, σχετιζόμενοι

εξισωτικά με τις Θύελλες, τις Αρπυιές, τις Ερινύες και, κατ' επέκταση, με τις ψυχές των νεκρών, ελέγχεται αφ' εαυτής ως επισφαλής, με τα επιχειρήματά της έωλα και με μεθοδολογικές υπερβάσεις, που δεν είναι όμως εδώ ο χώρος να κριθούν αναλυτικά. Για τη σημασία που θα είχε ασφαλώς προσλάβει η λατρεία των Ανέμων στον ναυτικό, ιδιαίτερα, κόσμο της 2ης χιλιετίας π.Χ., παραπέμπω ενδεικτικά στις πολυάριθμες παραστάσεις πλεούμενων στις λογής κατηγορίες τέχνης, με κορυφαία τη μικρογραφική *Ζωφόρο του Στόλου* από το Ακρωτήρι της Θήρας. Και, βέβαια, να θυμίσω τη χαρακτηριστική ονομασία *po-ro-wi-to* (= *πλωριστός*), που, όπως μαθαίνουμε από τις πινακίδες Γραμμικής Β της Πύλου, είχε δοθεί σε έναν από τους εκεί τοπικούς μήνες, τον μήνα έναρξης, πιθανότατα, της ναυσιπλοΐας, αδιανόητης χωρίς προσφορές και θυσίες στους Ανέμους.

Με την ακαϊκή κυριαρχία της Κρήτης δημιουργήθηκε βαθμιαία επί μινωικού εδάφους ένα πολιτισμικό αμάλγαμα ντόπιων στοιχείων με επείσακτα μυκηνναϊκά. Το ίδιο, όπως ήταν φυσικό, ίσχυσε και σε επίπεδο θρησκείας. Από το αρχαιολογικό υλικό του ανακτόρου της Κνωσού, ειδικότερα, προκύπτει με σαφήνεια ότι οι Μυκηνάιοι κυρίαρχοι, μαζί με τις δικές τους ελληνικές θεότητες που έφεραν στο νησί, λάτρευαν και ντόπιες μινωικές –για λόγους ίσως πολιτικής σκοπιμότητας–, ενώ παράλληλα άρχισε μια δραστηριότητα διαδικασίας θρησκευτικού συγκρητισμού, με χαρακτηριστικότερη περίπτωση τη μορφή του Δικταίου Δία. Τις λατρευτικές αυτές επιλογές, τις εξελικτικές διαδικασίες και ζυμώσεις τις βρίσκουμε να καθρεφτίζονται και στις δύο κνωσιακές πινακίδες (KN Fr 1 και KN Fr 13) όπου και οι *Ανέμων ιέρειες*. Ως προς τη λατρεία των Ανέμων, τώρα, είναι εύλογο να εικάσουμε ότι οι Μυκηνάιοι, ερχόμενοι στην Κρήτη με την πλούσια ναυτική και αγροτική παράδοση, συνάντησαν ένα κραταιό πλέγμα από σχετικές δοξασίες και τελετουργίες, με τις οποίες πιθανότατα να μπόλιασαν τις δικές τους.

Αν στην ελληνική γλώσσα των πινακίδων της ακαιοκρατούμενης Κνωσού οφείλουμε τη ρητή μαρτυρία για τη λατρεία των Ανέμων, η μινωική Κρήτη ίσως να μας διαφύλαξε προσωποποιημένες εικόνες τους πάνω σε πήλινα σφραγίσματα της Ζάκρου, από την περίοδο λίγο πριν την έλευση των Μυκηνάιων (1500–1450 π.Χ.). Στις μινωαριστικές παραστάσεις των εν λόγω σφραγισμάτων, ανάμεσα σε άλλες δαιμονικές μορφές, απαντούν και μερικές ανδρικές με κεφάλι αιγοειδούς, τεράστιες ανοιχτές φτερούγες στους ώμους, και με ευρύ διασκελισμό. Οι μορφές δρομαίες, τρέχουν ορμητικά ή μάλλον τρέχοντας πετούν, διεκδικώντας αυτές μόνο σε ολόκληρη την αιγιακή εικονογραφία της 2ης χιλιετίας π.Χ. τον χαρακτηρισμό *Ανεμοί*. Ίσως...

▲ Πήλινα μινωικά σφραγίσματα από τη Ζάκρο με φτερωτή δαιμονική μορφή, πιθανόν προσωποποιήσεις Ανέμων, α' μισό 15ου αι. π.Χ. Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου Κρήτης.

▲ Η Ηώς (η Αυγή), μάνα ανέμων, και ο αδελφός της ο Ηλιος ταξιδεύουν στο στερέωμα με τα άρματά τους. Παιδιά της ήταν ο Ζέφυρος, ο Βορέας και ο Νότιος. Απουλικός κρατήρας, ύστερος 4ος αι. π.Χ. (Μόναχο, Staatliche Antikensammlungen).

Οι άνεμοι στην ελληνική μυθολογία

Της **ΑΘΑΝΑΣΙΑΣ ΓΙΑΛΟΥΡΗ**

Αρχαιολόγος

ΙΣΧΥΡΕΣ ΟΙ ΠΝΟΞΕΣ των ανέμων στην Ησιόδεια Θεογονία. Στο έπος αυτό, όπου καταγράφεται η γένεση των θεών και η δημιουργία από αυτούς του κόσμου, οι φυσικές δυνάμεις, όπως οι άνεμοι, δεν είναι παρά προσωποποιημένες θεότητες, γόνοι θεών, που γεννούν κι αυτοί με τη σειρά τους άλλα δαιμονικά όντα.

«Κι' η Αυγή με τον Ασтраίο γέννησε τους δυνατόκαρδους ανέμους

και τον ξαστερωτή τον Ζέφυρο και τον γοργόδρομο Βορέα και τον Νότο, ερωτικά με τον θεό σαν πλάγιασεν η θέαινα»

(Ησιόδ. Θεογονία 378-380, μετάφρ. Π. Λεκατσά).

Αλλά αν στον Ησιόδο είναι συχνός ο λόγος για τους ανέμους, τι θα λέγαμε για τα Ομηρικά έπη! Εκεί όπου οι άνε-

◀ Παροδία ενός ναυαγίου του Οδυσσέα. Εικονίζεται το κεφάλι του Βοριά που φνόςει μαγισομένα. Βοιωτικός καβειρικός σκύφος, 410-400 π.Χ (Οξφόρδη, Ashmolean Museum).

◀ Οι Διόκοιροι επιστρέφουν στο παλάτι των γονιών τους με τα θαυμαστά τους άλογα Φλόγιο και Αρπιαγο, που ήταν γόνοι της Αρνιαίας Ποδάργης και τον Ζέφυρον. Μελανόμορφος αμφορέας, περ. 510 π.Χ. (Brescia, Museo Civico).

μοι αντιβουίζουν στα δάση, ανταριάζουν το πέλαγος ή αρπάζουν ξαφνικά τους θνητούς για να τους οδηγήσουν στον άλλο κόσμο.

Στους τρεις ανέμους του Ησιόδου, τον Ζέφυρο, τον Βορέα και τον Νότο, προσθέτει ο Ομηρος και τον Εύρο (Οδύσσεια, ε 295-96), που είναι ανατολικός, ή νοτιοανατολικός, όπως χαρακτηρίζεται στο «Ωρολόγιον του Ανδρονίκου του Κυρρήστου» (Πύργος των Ανέμων). Στο οικοδόμημα αυτό της Ρωμαϊκής Αγοράς στην Αθήνα, του δεύτερου τέταρτου του 1ου αι. π.Χ. ή κατ' άλλους του ύστερου 2ου αι. π.Χ., εικονίζονται και επιγράφονται όχι μόνο οι κύριοι άνεμοι αλλά και οι ενδιάμεσοι. Όπως ήταν φυσικό, η ονοματολογία των ανέμων πλουτίστηκε με τον καιρό και με την πρόοδο της επιστημονικής γνώσης. Ωστόσο δεν συνυφαινούνται όλων των ανέμων τα ονόματα με μυθοπλασίες.

Ο Ζέφυρος, ο Βορέας, ο Νότος εξουσίαζαν με τη δυναμική παρουσία τους και δρούσαν ευεργετικά αλλά και συχνά κακόβουλα απέναντι στους ανθρώπους.

Υπήρχαν όμως και άλλοι συναφείς δαίμονες, όπως οι Βορεάδες, οι Αρπυιές, ο Τυφώνας. Από του Τυφώνα τη σπορά πάλι άνεμοι διάφοροι, που δεν κατονομάζονται στο έπος, ήταν ο φόβος και ο τρόμος των θνητών (Ησιόδ. Θεογ. 869-880).

Με ιεροτελεστίες και μαγικές πρακτικές προσπαθούσαν να εξευμενίσουν τους ανέμους οι αρχαίοι και όριζαν ειδικούς λειτουργούς για το σκοπό αυτό· στην Αττική ήταν οι «Ευδάνεμοι», στην Κόρινθο, οι «Ανεμοκοίται».

◀ Ο Ζέφυρος (δηλαδή ο δυτικός άνεμος), προσωποποίηση των ονείρων τόξον, απαίγει τον Υάκινθο, γιο του βασιλιά της Λακωνίας Αμύκλα και διοεγγονό του Λία και της Ταϊγέτης. Εσωτερικό ερυθρόμορφης κέλικας, περ. 490 π.Χ. (Βοσιτώνη, Μουσείο Καλών Τεχνών).

Ακόμη και για τον Εμπεδοκλή παραδίδεται ότι προέβη σε μαγικές πράξεις για την κατάπαυση των «ετπισίων» (Διογ. Λαέρτ. 8, 2, 60).

Αλλά και στη μυκηναϊκή εποχή το ίδιο θα συνέβαινε, αφού μαρτυρείται ήδη από τότε το αξίωμα της «ιέρειας των ανέμων» (a-ne-mo-i-je-re-ja).

Ο περιηγητής Πausανίας (2. 12, 1) αναφέρει επίσης ότι στην Τιτάνη, κο-

ντά στην Κόρινθο, υπήρχε βωμός των ανέμων, όπου ο ιερέας «ανά παν έτος θύει. δρα δε και άλλα απόρρητα ες βόθρους τέσσαρας, ημεροϋμενος των πνευμάτων».

Ο Ηρόδοτος (7. 178) πάλι μας πληροφορεί ότι στη Θύια, στους Δελφούς, ιδρύθηκε κατά τη διάρκεια των Περσικών πολέμων ιερό των ανέμων, όπου οι κάτοικοι τους πρόσφεραν θυσίες,

έπειτα από χρησμό που τους δόθηκε, ότι οι άνεμοι θα γίνουν σύμμαχοι των Ελλήνων στον αγώνα τους κατά των Περσών.

Εχουν φωνή οι άνεμοι και γρηγοράδα γ' αυτό και τους φαντάζονταν φτερωτούς και έτσι τους εικονίζαν. Τους φαντάζονταν όμως και σαν άλογα φτερωτά που γεννούσαν κιόλας άλλα μυθικά άλογα, όπως γέννησε ο Ζέφυρος με την Αρπυια Ποδάργη τον Εάνθο και το Βαλίο. Αλλά και τα άλογα των Διοσκουρών, ο Φλόγιος και ο Αρπαγος, γόνοι δικοί της λογίζονταν.

Αλλωστε και ο Ποσειδώνας, κύριος των ανέμων, έπαιρνε πολύ συχνά τη μορφή ίππου στους μύθους.

Τους ανέμους τους εξαπολύουν ή τους καταπραΰνουν ο Ποσειδώνας, ο Δίας, η Αθηνά. Ο Πausανίας (4, 35, 8) αναφέρει ναό της «Αθηνάς Ανεμώτιδος» στη Μεθώνη. Το προσωρνύμιο της αυτό, γράφει, της το έδωσε, ο μυθικός ήρωας Διομήδης, γιατί η θεά εισάκουσε τη δέσπότη του να σουχάσουν οι άνεμοι που έπνεαν εκεί με ασυνήθιστη ορμή και παράκαιρα και ρήμαζαν τη χώρα.

Ο Δίας, «νεφεληγερέτης» και «υέτιος», είχε ορίσει «ταμιά» των ανέμων

τον Αίοιο, που έπαυε ή σήκωνε κατά βούληση τους ανέμους· γι' αυτό και ο Αίοιος, όταν κατευόδωσε απ' το νησί του τον Οδυσσέα, του 'δωσε ένα ασκί όπου μέσα του είχε φυλακίσει όλων των λογίων τους ανέμους και όρισε μόνο ο Ζέφυρος να προπέμψει, ούριος, τα καράβια.

Άλλοτε ωστόσο, ο ίδιος αυτός άνεμος, ο Ζέφυρος, ήταν δυσμενής απέναντι στον Οδυσσέα. Μαζί με τον Νότο, τον Εύρο και τον Βορέα διέλυσαν, με προσταγή του Ποσειδώνα, τη σχεδιά του, αυτήν που είχε μαστορέψει στο νησί της Καλυψώς για να γυρίσει στην πατρίδα· κι ό,τι απόμεινε απ' το πλεούμενο, με τον Οδυσσέα γαντζωμένο πάνω του, το κυλούσαν εδώ και εκεί τα θεόρατα κύματα (Οδ. 5, 295 κ.ε.).

Αλλά και η Αρτεμη δεν ήταν που κρατούσε τα καράβια των Ελλήνων στην Αυλίδα και δεν έστελνε άνεμο ευνοϊκό, ώστε να αποπλεύσουν για την Τροία; Και δεν ήταν η Ιφιγένεια το εξιλαστήριο θύμα που έσβησε το θυμό της;

Ζέφυρος

Ο Ζέφυρος είναι ο δυτικός άνεμος. Σύζυγος της Ιριδας, της προσωποποίησης του ουράνιου τόξου, απέκτησε, έλεγαν, από αυτήν τον Ερωτα. Ωστόσο, και από την Αρπυια Ποδάργη απέκτησε ο Ζέφυρος παιδιά, όταν έσμιξε ερωτικά μαζί της σ' ένα λιβάδι κοντά στο ρεύμα του μεγάλου Ωκεανού. Κι ήταν τα παιδιά τους δύο θαυμαστά άλογα, ο Ξάνθος και ο Βαλιός, που έτρεχαν σαν τον άνεμο (Ομηρος, *Ιλιάδα* II 148-151). Τα άλογα αυτά τα κληρονόμησε ο Αχιλλέας από τον πατέρα τον Πηλέα, χάρισμα γαμήλιο σ' αυτόν του Ποσειδώνα.

Του Ζέφυρου και του Βορέα τη συνδρομή επικαλείται ο Αχιλλέας για να ανάψουν με την πνοή τους τη νεκρική πυρά του φίλου του, του Πάτροκλου

που έπεσε στην Τροία (Ομηρ. Ιλ. Ψ 192-218). Την ικεσία του ήρωα την άκουσε η Ιρις και, φτερωτή καθώς ήταν, έφτασε μεμιάς στα ανάκτορα του Ζέφυρου, όπου απάντησε και τους άλλους ανέμους συναγμένους σε κοινό συμπόσιο. Μόλις άκουσαν ο Ζέφυρος και ο Βορέας το μήνυμά της,

«επεταχθήκαν με θόρυβον, τάράζοντας τα σύγνεφα εμπροσθέν τους.

Και ως διάβαιναν το πέλαγος, απ' την σφοδρήν πνοή τους σπκάνονταν τα κύματα· και άμ' έφθασαν στην Τροίαν,

έπεσαν μέσα στην πυράν κι εβρόντα ευθύς η φλόγα.

Και ολονυκτίς απ' την πυράν, κι οι δυο φυσομανώνντας

τες φλόγες σήκωναν ψηλά»

(Ομηρ. Ιλ. Ψ 212-218, μετάφρ. Ιάκ. Πολυλά).

Για τον Ζέφυρο ιστορούσαν ακόμα πως αγάπησε τον Υάκινθο, τον γιο του Αμύκλα, του βασιλιά της Λακωνίας και δισεγγονό του Δία και της Ταυγέτης, της θυγατέρας του Ατλαντα. Όμως τον Υάκινθο αγαπούσε και ο Απόλλωνας. Κυριευμένος καθώς ήταν ο Ζέφυρος από το πάθος του, όταν κάποτε είδε τον αγαπημένο του να αθλείται στην παλαιστρα με τη συντροφιά του θεού, έχασε το νου του· φύσηξε δυνατά κι ο δίσκος που έριξε ο Απόλλωνας, ξεφεύγοντας απ' τον στόχο του, έπεσε με ορμή στο κεφάλι του αγαπημένου του. Έτσι χάθηκε το παλικάρι (Ευριπίδης, *Ελένη* 1469-1474).

Μεταγενέστερες πηγές (Ovid. *fast.* 5, 195-206) διασώζουν την παράδοση πως ο Ζέφυρος κυνήγησε τη νύμφη

◀ *Η αρπαγή της Ωρείθνιας από τον Βορέα. Ερνθρόμορφος οξυπίθμενος αμφορέας, περ. 475 π.Χ. (Μόναχο, Staatliche Antikensammlungen).*

◀ *Ο Βορέας κυνηγεί την Ωρείθνια, θυγατέρα του βασιλιά της Αθήνας Ερεχθέα. Αριστερρά, διακρίνεται μία από τις φίλες της που τρέχει να ειδοποιήσει τον Ερεχθέα ο οποίος εικονίζεται στην άλλη όψη του αγγείου. Ερνθρόμορφος σιάμνος, περ. 440 π.Χ. (Βασιλεία, Antikemuseum).*

Χλωρίδα (Φλώρα) κι από τον έρωτά τους γεννήθηκαν όλα τα λουλούδια της άνοιξης. Ο Ζέφυρος, γρήγορος όσο και ο Βορέας, ήταν άλλοτε καταστροφικός, άλλοτε απαλός και καλοδεχούμενος και δρόσιζε αιώνια τόπους παραδεισίου, όπως ήταν οι κήποι του Αλκίνοου και τα Ηλύσια πεδία (Ομ. Οδ. 7, 112 κ.ε. και 4, 563-568).

Η λατρεία του Ζέφυρου στην Αθήνα επιβεβαιώνεται από βωμό που του είχαν στήσει όχι μακριά από τα τείχη της πόλης, στην Ιερά Οδό (Παισ. 1, 37, 2).

Βορέας

Για τον Βορέα, τον βόρειο άνεμο που κατέβαινε από τη Θράκη κι έφερνε το χαλάζι και το χιόνι (Ομ. Ιλ. Ο 170-171. Τ 357-358), έλεγαν πως όταν είδε τις φοράδες του Εριχθόνιου, του γιου του Δάρδανου, στην Τροία τις πόθησε και, αφού πήρε τη μορφή ίππου, πλάγιασε

μαζί τους. Από την ένωση αυτή γεννήθηκαν δώδεκα πουλιάρια που έτρεχαν σαν τον άνεμο, θαρρείς, πετούσαν πάνω από γη και πέλαγο χωρίς να τα αγγίζουν (Ομ. Ιλ. Υ. 219-229).

Κάποτε πάλι, όταν ο Βορέας βρέθηκε στην Αττική, η μοίρα τὸ ἔφερε να απαντήσει την Ωρείθυια, τη θυγατέρα του βασιλιά της Αθήνας Ερεχθέα, να παίζει με τις φίλες της ή, σύμφωνα με άλλες παραλλαγές, να χορεύει, ή να μαζεύει λουλούδια. Αμέσως τότε την ερωτεύτηκε. Πού ακριβώς την πρωτοείδε κανείς δεν ήξερε να πει με βεβαιότητα· άλλοι πίστευαν στις πηγές του Κηφισού, άλλοι στις όχθες του Ιλισσού, άλλοι στην περιοχή της Ακρόπολης. Οπου κι αν ήταν πάντως, ένα ήταν βέβαιο, πως όρμησε στη συντροφιά των κοριτσιών, άρπαξε την Ωρείθυια και πετώντας τη μετέφερε στη μακρινή πατρίδα του. Από το γάμο τους γεννήθηκαν δύο γιοι, ο Ζήτης και ο Κάλαις και δύο θυγατέρες, η Κλεοπάτρα και η Χιόνη. Η Κλεοπάτρα παντρεύτηκε το Φινέα, βασιλιά στη Θράκη, ενώ τη Χιόνη την αγάπησε ο Ποσειδώνας και μαζί απέκτησαν τον Εύμολπο.

Η ξαφνική δημοτικότητα του μύθου της απαγωγής της Ωρείθυιας κατά τις αρχές του 5ου αι. π.Χ. οφείλεται σε μια παράδοση που αναφέρει ο Ηρόδοτος (7, 189). Κατά τους Περσικούς πολέμους και πριν από τη μάχη στο Αρτεμίσιο, το 480 π.Χ., δόθηκε στους Αθηναίους χρησμός να ζητήσουν τη βοήθεια του «γαμβρού» τους. Οι Αθηναίοι, στην προσπάθειά τους να ερμηνεύσουν τον θεϊκό λόγο, θυμήθηκαν πως, παλιά, ο Βορέας είχε αρπάξει την αθηναία βασιλοκόρη Ωρείθυια και επομένως αυτός, και δεν αμφέβαλλαν καθόλου, ήταν το πρόσωπο που υπαινισσόταν ο χρησμός. Γι' αυτό και ικέτησαν τη βοήθεια αυτού και της Ωρείθυιας για να αντιμετωπίσουν τον εχθρό. Πραγματικά ξέσπασε τότε ένας δυνατός βόρειος άνεμος που κράτησε τρεις ολόκαιρες μέρες και κατέστρεψε 400 πλοία του περσικού στόλου. Ευγνώμονες μετά τη νίκη τους οι Αθηναίοι

ίδρυσαν ιερό στον Βορέα στις όχθες του Ιλισσού. Για ανάλογες περιπτώσεις ιδρύθηκαν ιερά του και σε άλλα μέρη (Παυσανίας 8. 36.6).

Βορεάδες

Οι Βορεάδες, οι φτερωτοί γιοι του Βορέα Ζήτης και Κάλαις, κατέρχονταν ορμητικοί απ' τον αιθέρα, όπως ο πατέρας τους. Το πιο σημαντικό ίσως γεγονός της μυθικής ζωής τους ήταν ότι πήραν κι αυτοί μέρος στην Αργοναυτική εκστρατεία μαζί με ονομαστούς ήρωες. Στον δρόμο για την Κολχίδα συνάντησαν στη Θράκη τις φτερωτές

Αρπιές που άρπαζαν την τροφή του Φινέα, του τυφλού μάντη και βασιλιά της Σαλμυδησού, ή τη βρόμιζαν τόσο, ώστε ο δύστηκος δεν μπορούσε πια να τη γευτεί. Ο Ζήτης και ο Κάλαις άρχισαν τότε να τις καταδιώκουν πέρα από στεριές και θάλασσες ώσπου στο τέλος τις πρόφτασαν στα νησιά Πλωτές, δυτικά της Πελοποννήσου και τις έπεισαν να φύγουν μακριά. Έτσι γλίτωσε ο Φινέας από τη βασανιστική παρουσία τους. Οι Βορεάδες μετά απ' αυτά «έστρεψαν» πάλι προς το μέρος απ' όπου ξεκίνησαν γι' αυτό και τα νησιά Πλωτές, έλεγαν, πως από τότε ονομάστηκαν Στροφάδες.

Ωστόσο, γύρω απ' το θέμα της σωτηρίας του Φινέα υπάρχουν και άλλες διηγήσεις, με παραλλάσσουσα την κατάληξη της καταδίωξης των Αρπιών από τους Βορεάδες, όπου από τους πρωταγωνιστές επιζούν ή πεθαίνουν άλλοτε άλλοι. Μάλιστα κατά μία εκδοχή οι Βορεάδες φονεύθηκαν από τον Ηρακλή στην Τήνο (Απολλ. Ρόδ. 1, 1300-1309).

Θυγατέρα του Βορέα, σύμφωνα με ύστερη μυθική εκδοχή, ήταν και η Αύ-

ρα· και ήταν αυτή που έφερε στον Αρπτο άγγελμα του θανάτου της θυγατέρας του, της Αμαζόνας Πενθεσίλειας,

στην Τροία. Στον πληθυντικό οι Αύρες ήταν προσωποποιήσεις των ήπων, δροσερών ανέμων.

Υπάρχουν και άλλες, μεταγενέστερες, πληροφορίες για την Αύρα. Μία από αυτές ήταν πως προκάλεσε αναί-

τια τη ζήλια και το θάνατο της Πρόκριδας, της αδελφής της Ωρείθυιας. Κι αυτό, γιατί η Πρόκριδα τη θεώρησε αντιζήλο στην αγάπη της για τον Κέφαλο όταν τον άκουσε στο δάσος να καλεί την αύρα να τον αναζωογονήσει από την κούραση του κυνηγιού. Εκεί βρήκε τραγικό θάνατο η Πρόκριδα από το ακόντιο του ίδιου του Κέφαλου που την πέρασε για αγρίμι, κρυμμένη καθώς ήταν στις φυλλωσιές για να τον παρακολουθήσει.

Αρπιές

Οι φτερωτές Αρπιές, ήταν κι αυτές, όπως οι Βορεάδες, δαίμονες του ανέμου· αυτό άλλωστε, υπαινίσσονται και τα ονόματά τους που τους αποδίδει ο Ησίοδος: Αελλώ και Ωκυπέτη, αφού η πρώτη ταυτίζεται με την Άελλα, τον ανεμοστρόβιλο και η δεύτερη είναι εκείνη που πετά γρήγορα.

Θυγατέρες του Θαύμαντα και της Ωκεανίδας Ηλέκτρας, η Αελλώ και η Ωκυπέτη είχαν αδελφή τους την Ιριδα. Στον Ομηρο ο αριθμός τους είναι ακαθόριστος· ωστόσο μνημονεύεται μία από αυτές, η Ποδάργη.

▲ Οι Βορεάδες καταδιώκουν τις Αρπιές που κρατούν την τροφή του Φινέα στα χέρια. Αριστερά, μία γυναίκα στρέφει προς τον Φινέα· σώζεται μόνο το χέρι του πάνω στο τραπέζι. Ελεφάντινες ανάγλυφες μορφές, περ. 750 π.Χ. (Δελφοί, Αρχαιολογικό Μουσείο).

◀ Οι Βορεάδες, δαίμονες του ανέμου, αρπάζουν από τον λαιμό και απειλούν με το ξίφος τις Αρπιές, οι οποίες είχαν την καταστροφική δύναμη της θέελλας και προκαλούσαν τρόμο στους ανθρώπους γιατί άρπαζαν τους ίδιους και τα υπάρχοντά τους. Εσωτερικό λακωνικής κύλικας, 560-550 π.Χ. (Ρώμη, Villa Giulia).

► **Ο Τυφώνας, στερνός αντίπαλος των Ολυμπίων, καρπός της Γης και τον Ταρτάρου. Εσωτερικό μελανόμορφης λακωνικής κέλικας, 560-555 π.Χ. (Cerveteri, Museo Nazionale Cerite).**

Οι Αρπυιες είχαν την καταστροφική δύναμη της θύελλας και μ' αυτήν ταυτίζονται στον Όμηρο. Προκαλούσαν τρόμο στους ανθρώπους γιατί τους άρπαζαν αυτούς και τα υπάρχοντά τους (Όμ. Οδύσ. α. 241. ξ. 371), όπως άλλωστε δηλώνει και το όνομά τους, (Αρπυιες-ανερέπτομαι-αρπάζω). Έτσι άρπαζαν και τις θυγατέρες του Πανδάρεου και τις πήγαν δούλες στις Ερινύες (Όμ. Οδύσ. υ 66-78). Ως θεότητες του ανέμου σχετίζονται άμεσα με τον κόσμο των νεκρών, αφού όποιον θνητό άρπαζαν εκείνος δεν γύριζε ξανά πίσω.

Γι' αυτό και η Πηνελόπη, απελπισμένη από την πολύχρονη απουσία του άνδρα της, του Οδυσσέα, παρακαλεί να την πάρουν οι θύελλες για να σωθεί από τα βάσανα της ζωής της (Όμ. Οδ. υ 79).

Ο τρομακτικός Τυφώνας

Όταν οι θεοί του Ολύμπου νίκησαν στην Τιτανομαχία και τη Γιγαντομαχία κι έριξαν τους Τιτάνες στα Τάρταρα και αφάνισαν τους Γιγάντες, η Γη,

για να πάρει εκδίκηση για τα παιδιά της, ενώθηκε με τον Τάρταρο και γέννησε, στερνό αντίπαλο των Ολυμπίων, τον Τυφώνα. Τέρας ήταν ο Τυφώνας με χέρια δυνατά και ακάματα πόδια. Από τους ώμους του φύτρωναν εκατό κεφάλια φιδιού που πέταγαν έξω τις γλώσσες τους και γλείφονταν. Τα κεφάλια του λαμποκοπούσαν από τη φλόγα των ματιών τους, ενώ από τα στόματά τους έβγαιναν λογίων λογίων φωνές που ξεσήκωναν απεριγράπτη βοή.

Στην αναμέτρησή του με τον Δία ήταν ο θεός από τη μια με τις αστραπές, τις βροντές και τους κεραυνούς του κι αυτός από την άλλη με τους μα-

νιασμένους ανέμους και τις φλόγες. Μέσα στην κοσμογονική αυτή αναταραχή, η γη σειόταν κι η θάλασσα ύψωνε τεράστια κύματα κι έβραζε γη, ουρανός και πόντος. Ο Δίας τελικά τον νίκησε τον Τυφώνα και τον έριξε με οργή στα βάθη του Τάρταρου (Ήσιοδ. Θεογ. 820 κ.ε.).

Στον Απολλόδωρο (Βιβλ. 1, 6, 3), η γιγάντια, τρομακτική μορφή του Τυφώνα περιγράφεται με κάθε φρικιαστική λεπτομέρεια και η μονομαχία του με το Δία παρουσιάζεται ακόμα πιο σκληρή. Κι ενώ οι άλλοι θεοί για να αποφύγουν τον Τυφώνα κατέφυγαν έντρομοι στην Αίγυπτο, μεταμορφώθηκαν μάλιστα και σε ζώα για με-

γαλύτερη ασφάλεια, ο ύψιστος θεός του Ολύμπου μετά βίας κατόρθωσε να σωθεί -ο αντίπαλός του τον ακινητοποίησε κόβοντάς τα νεύρα των άκρων του- και τελικά να τον νικήσει και να τον θάψει κάτω από την Αίτνα.

Αλλά οι μύθοι για τον Τυφώνα, προφανώς επηρεασμένοι από αντίστοιχούς της Ανατολής, δεν τελειώνουν εδώ. Μεταγενέστεροι μυθοπλάστες πρόσθεσαν κι αυτοί τις δικές τους εκδοχές για τη γέννηση και τη δράση του δαιμονικού όντος.

Ο Τυφώνας προσωποποιούσε για τους αρχαίους όχι μόνο τον βίαιο άνεμο αλλά γενικότερα την ηλεκτρισμένη ατμόσφαιρα και την ηφαιστειακή και σεισμική δραστηριότητα, φαινόμενα που ανατρέπουν την εύρυθμη λειτουργία των φυσικών μηχανισμών και απειλούν και τις ίδιες τις θεότητες που επιτηρούν και διαφυλάσσουν την τάξη του κόσμου.

Από τον Τυφώνα γεννήθηκαν οι άνεμοι που φυσούν υγροί στη θάλασσα και λυσομανούν, μεγάλη συμφορά για τους θνητούς, έτσι όπως χάνονται κι αυτοί μαζί με τα καράβια τους στον πόντο. Το ίδιο φυσούν και στην ξηρά και καταστρέφουν την ανθρώπινη γη σκεπάζοντας τα πάντα με σκόνη και προκαλώντας δεινή ταραχή (Ήσιοδ. Θεογ. 869-880).

Του Τυφώνα γόνιοι ήταν εξάλλου και ο Κέρβερος, η Λερναία Ύδρα, η Σκύλλα και άλλα αποτρόπαια όντα.

Στοιχεία της φύσης οι άνεμοι, που τα συνέλαβαν ως πανίσχυρους δαιμόνες οι πρώτοι άνθρωποι και τους έδωσαν σχήμα, μετουσιώνοντας το αόρατο και ασύλληπτο σε ορατό και συγκεκριμένο για να πληρώσουν την αδήριτη ανάγκη κατανόησης του κόσμου τους. Προοδευτικά ωστόσο, ο νους εκτόπισε την ασυγκράτητη φαντασία και παρακάμπτοντας τους μύθους κατέλαβε αυτός την πρωτεύουσα θέση στη διαδικασία της, έλλογης πλέον, ερμηνείας του σύμπαντος. ❀

◄ **Ο Δίας μάχεται κατά τον Τυφώνα. Η σκληρή σύγκρουση τελειώνει με τον νικητή Δία να ρίχνει τον Τυφώνα στα βάθη του Ταρτάρου. Χαλκιδική νδρία, 540-530 π.Χ. (Μόναχο, Staatliche Antikensammlungen).**

Ο Πύργος των Αέρηδων

▲ **Ο Πύργος των Αέρηδων.** Κτιζόμενος από τον Ανδρόνικο τον Κύρρητο, πιθανότατα τον 2ο αι. π.Χ., οφείλει το όνομά του στις μορφές των ανέμων που φέρει στις εξωτερικές του όψεις. Οι άνεμοι αποδίδονται ως ιπτάμενες φτερωτές ανδρικές μορφές, οι οποίες αιωρούνται αντίστροφα με τη φορά του ρολογιού (φωτ.: Γιάννης Μπαρδόπουλος).

Από τα γνωστότερα ωρολόγια της αρχαιότητας, το εξαίρετο αυτό κτίσμα είναι αφιερωμένο στους ανέμους

Τον **HERMANN KIENAST**

Δρος Αρχιτεκτονικής, Γερμανικό Αρχαιολογικό Ινστιτούτο Αθηνών

Ο ΠΥΡΓΟΣ των Αέρηδων στην Αθήνα δεν είναι μόνο εξαίρετο δείγμα αρχαίας αρχιτεκτονικής, αλλά και το μοναδικό κτίσμα του είδους του αφιερωμένο στους ανέμους. Ο πύργος, με ηλιακά ρολόγια στους εξωτερικούς τοίχους και ένα υδραυλικό στο εσωτερικό, λειτουργεί ως ρολόι και οφείλει το όνομά του «Πύργος των Ανέμων» στις μορφές των ανέμων που φέρει στις εξωτερικές του όψεις.

Το κτίσμα επαινέσε ο θεωρητικός της Αρχιτεκτονικής, Βιτρούβιος, στο έργο του για την αρχαία αρχιτεκτονική, επειδή, όπως λέει, ο Ανδρόνικος από την Κύρρο ήταν ο πρώτος που διαπίστωσε πως δεν υπάρχουν τέσσερις, αλλά οκτώ άνεμοι, κι ότι γι' αυτούς τους οκτώ ανέμους έκτισε έναν υποδειγματικό πύργο. Η αναφορά του Βιτρούβιου χρονολογείται λίγο πριν από τη γέννηση του Ιησού, ο πύργος είναι επομένως παλαιότερος και μπορεί κατά τα φαινόμενα να χρονολογηθεί μέσα στον 2ο αι. π. Χ. Ο πύργος στέκει πάνω σε μια τρίβαθμη κρηπίδα, πάνω στην οποία υψώνεται οκταγωνικός κλειστός τοίχος ύψους 9 μ. περίπου., ο οποίος επιστέφεται από ζωφόρο με τις μορφές των οκτώ ανέμων. Ο πύργος είναι προσανατολισμένος προς Βορρά και κάθε πλευρά του οκταγώνου δείχνει την ακριβή κατεύθυνση του κάθε ανέμου. Ο Βιτρούβιος αναφέρει, ότι η σκεπή έφερε έναν Τρίτωνα, ο οποίος περιστρεφόταν σύμφωνα με τον πνέοντα άνεμο τον οποίο και έδειχνε με το ραβδί του.

Όλοι οι άνεμοι αποδίδονται ως ιπτάμενες φτερωτές ανδρικές μορφές, οι οποίες αιωρούνται αντίστροφα με τη φορά του ρολογιού. Οι άνεμοι χαρακτηρίζονται από την ηλικία τους, την ενδυμασία τους, κυρίως όμως από ένα σύμβολο, το οποίο υπογραμμίζει τις ιδιότητες του καθενός. Πάνω από το ανάγλυφο βρίσκεται σε μια στενή λεία ταινία εγχάρακτο το όνομα του αντίστοιχου ανέμου, ώστε να γίνεται σαφής η ταυτότητα του απεικονιζόμενου και για τον μη ειδικό. Ξεκινάμε την περιγραφή από τη βόρεια πλευρά. Είναι αυτή που στρέφεται προς την πόλη κι ο άξονάς της αντικρίζει την οδό Αιόλου.

Οι απεικονίσεις

Ο βόρειος άνεμος Βορέας απεικονίζεται ως ενήλικος γενειοφόρος άνδρας με χειριδωτό χιτώνα· στο δεξί του χέρι κρατάει ένα θαλάσσιο όστρακο για να το φυσήσει,

► **Ο ανατολικός άνεμος Απελιώτης αριστερά απεικονίζεται ως νέος άνδρας με ποδιά γεμάτη φρούτα. Δεξιά, ο βορειοανατολικός άνεμος Καϊκίας, γενειοφόρος άνδρας με ασπίδα στα χέρια, το εσωτερικό της οποίας είναι στραμμένο προς τα έξω (φωτ.: Γιάννης Μπαρδόπουλος).**

▲ **Ο Βορέας αριστερά απεικονίζεται ως ενήλικος γενειοφόρος άνδρας που κρατά ένα θαλάσσιο όστρακο για να το φτυσώσει. Δεξιά, ο βορειοδυτικός άνεμος Σκίρων κρατά έναν κρατήρα με το άνοιγμα προς τα κάτω (φωτ.: Γιάννης Μπαρδόπουλος).**

παραστατική εικόνα για τον άνεμο που φυσά. Ο βορειοδυτικός άνεμος Σκίρων κρατάει, αντίθετα, έναν κρατήρα στα χέρια με το άνοιγμα προς τα κάτω, σαν να πρέπει να χυθεί το περιεχόμενό του προς τα κάτω. Αν με αυτό πρέπει να εννοηθεί ότι ο Σκίρωνας έχει μια ιδιαίτερη σημασία για τον τρύγο, δεν έγινε προς το παρόν δυνατόν να τεκμηριωθεί με σοβαρά επιχειρήματα.

Ο δυτικός άνεμος Ζέφυρος είναι ελαφρά ντυμένος, με γυμνό τον κορμό και χωρίς υποδήματα. Σε ένα ύφασμα που είναι περίτεχνα τυλιγμένο γύρω από το κορμί του, φέρει όλων των ει-

δών τα άνθη. Γίνεται αμέσως σαφές, ότι ο δυτικός άνεμος είναι ζεστός και φέρνει την άνοιξη.

Και ο νοτιοδυτικός άνεμος Λιψ απεικονίζεται ως νέος άνδρας, με γυμνό άνω κορμό και ξυπόλυτος. Μόνον οι ειδήμονες μπορούν σήμερα να αναγνωρίσουν το αντικείμενο που κρατάει. Πρόκειται για ένα τετραπλό ακρόπρωρο, προφανώς για να υποδηλώσει, ότι ο Λίβας είναι ευνοϊκός για την ιστιοπλοΐα.

Σαφής είναι επίσης και η απεικόνιση του νότιου ανέμου, του Νότου, ως νέου άνδρα, ντυμένου και με υποδήματα. Το αντικείμενο που κρατάει δεν

αναγνωρίζεται με την πρώτη, επειδή το μισό, το οποίο ήταν ξεχωριστά δουλεμένο, δεν σώζεται σήμερα. Πρόκειται όμως για μια υδρία, την οποία ο Νότος κρατά με το άνοιγμα προς τα κάτω. Το μήνυμα είναι σαφές: ο νότιος άνεμος είναι πλούσιος σε νερό, είναι ο άνεμος που φέρνει βροχή.

Μετά τους νεαρούς στην όψη ανέμους έρχεται ο Εύρος, ο νοτιοανατολικός άνεμος, ως γενειοφόρος άνδρας με τον έναν ώμο του γυμνό. Είναι πιο ζεστός ντυμένος από τον νοτιοδυτικό. Ο Εύρος είναι ο μοναδικός, ο οποίος δεν κρατάει κανένα σύμβολο, το ιμάτιό του είναι όμως πολύ «φουσκωμένο»,

κάτι που υποδηλώνει έναν δυνατό άνεμο.

Ο ανατολικός άνεμος Απελιώτης απεικονίζεται επίσης ως νέος άνδρας με μια ποδιά γεμάτη φρούτα. Το πρόσωπό του είναι σήμερα κατεστραμμένο, την εμφάνισή του χαρακτηρίζει, όμως, μια αξιοσημείωτη ελαφρότητα.

Τέλος, ο βορειοανατολικός άνεμος Καϊκίας απεικονίζεται ως γενειοφόρος άνδρας με ασπίδα στα δυο του χέρια, το εσωτερικό της οποίας είναι στραμμένο προς τα έξω. Το περιεχόμενό της έχει ερμηνευθεί ποικιλοτρόπως, νομίζω, όμως, ότι θα πρέπει να ερμηνευθεί ως απεικόνιση χιονιού. ❄

Ο μάγος άνεμος...

Τον ΓΕΩΡΓΙΟΥ Ν. ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΙΔΗ

Δρος Φιλολογίας, διευθυντή Ερευνών Κέντρου Λαογραφίας Ακαδημίας Αθηνών

Ο ΑΝΕΜΟΣ ως στοιχείο της φύσης παίζει καθοριστικό ρόλο σε πολλές δραστηριότητες του ανθρώπου, με ευρύτερη επίδραση στη ζωή του. Για τον λόγο αυτό, ο λαός, σύμφωνα και με τη έντονη τάση του να δίνει στη φύση ψυχή και κίνηση, προσωποποίησε από πολύ νωρίς τους ανέμους, δημιουργώντας και σχετικές δοξασίες, παραδόσεις και παραμυθιακές διηγήσεις, όπου συχνά κυριαρχεί όχι το φυσικό αλλά το μεταφυσικό στοιχείο.

Στις προσωποποιήσεις αυτές ο άνεμος παίρνει ποικίλες μορφές. Αρκετά γνωστοί είναι οι «Αέρηδες» στην περιοχή της Ακρόπολης, το ρολόι δηλαδή του Ανδρονίκου Κυρρήστου που φέρει ανάγλυφες προσωποποιημένες παραστάσεις των ανέμων, με ιδιαίτερα σύμβολα για τον καθένα. Ανάλογες παραστάσεις βρίσκουμε και σε έργα λαϊκής τέχνης της νεότερης εποχής, όπως σε μνημειακό έργο του 1909, στα Βέρβενα Κυνουρίας, δημιούργημα του τοπικού αυτοδίδακτου καλλιτέχνη Κων. Γκαύρου (1858–1922).

Επειδή ο άνεμος επηρέαζε σημαντικά τη ζωή του, ο άνθρωπος θέλησε να τον έχει πάντοτε αρωγό στις εργασίες και δραστηριότητές του, είτε η πνοή του ωθούσε το ιστιοφόρο, είτε γύριζε τα φτερά του μύλου, ή βοηθούσε στο λίκνισμα των σιτηρών. Έτσι, όταν χρειαζόταν, κατέφευγε και σε μέσα μαγικά, σε μια δηλαδή πρακτική με μακρόχρονη παράδοση στον ελληνικό χώρο, για να ημερώσει και να προσεταιριστεί τον άνεμο, αν αυτός από αρωγός γινόταν φόβος και απειλή, για ανθρώπους, ζώα και παραγωγή.

Η μαγεία αυτή έχει διπλή ενέργεια: να κινήσει τον άνεμο ή, αντίθετα, να τον δέσει, να τον υποτάξει. Στην πρώτη περίπτωση χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα στην Ιλιάδα (Ψ 192 κ.εξ.), όπου ο Αχιλλέας προσκαλεί τους ανέμους, τον Βοριά και τον Ζέφυρο, για να φουντώσει η νεκρική πυρά του Πατρόκλου. Στην Οδύσσεια (κ 19 κ.εξ.), αντιθέτως, ο Αίολος κλείνει τους ανέμους σε ασκή από δέρμα βοδιού.

Λαϊκές παραδόσεις

Η αρχαία παράδοση κάνει λόγο και για ειδικούς δέτες των ανέμων, παρέχει μάλιστα και τον τρόπο της σχετικής ενέργειας. Στην Κόρινθο υπήρχε γέ-

► *Οι Αέρηδες στα Βέρβενα Κυνουρίας (1909), έργο του τοπικού αυτοδίδακτου καλλιτέχνη Κωνσταντίνου Γκαύρου (1858–1922). Στις τέσσερις πλευρές του απεικονίζονται οι μορφές του Βορέα, του ΒΑ Καραγάλη, του ΝΑ Πονέντη και πιθανόν του νοτιά Σιρόκου. Διακρίνεται επίσης και το άγαλμα του καλλιτέχνη (φωτ.: Γ. Ν. Αικατερινίδης).*

νος ευγενών, που ονομάζονταν «Αεμοκοίται», εξορκιστές που αποκοιμίζαν τους ανέμους. Στην Αθήνα επίσης υπήρχαν οι Ευδάμενοι, κοιμιστές και αυτοί των ανέμων, ενώ στην Τιτάνη της Κορινθίας, κοντά στη Σικυώνα, υπήρχε βωμός των Ανέμων, όπου μια νύχτα του έτους, ο ιερέας «θύει, δρά δέ και άλλα απόρρητα εις βόθρους τέσσαρας, ημερούμενος των πνευμάτων τὸ ἄγριον, καὶ δὴ καὶ Μηδείας, ὡς λέγουσιν, ἐπωδάς ἐπάδει» (Παυσανίας 2.12.1).

Στο Βυζάντιο, η αρχαία παράδοση

συνεχίζεται και είναι χαρακτηριστική η μαρτυρία ότι στα χρόνια του Μ. Κωνσταντίνου κάποιος Σώπατρος καταδικάζεται και θανατώνεται με την κατηγορία ότι έδεσε τους ανέμους και εμπόδισε να έρθουν τα καράβια με το σιτάρι από την Αίγυπτο.

Η μαγική παράδοση γύρω από τους ανέμους μαρτυρείται και στους νεώτερους χρόνους. Οι πληροφορίες είναι αρκετές. Στην Κάλυμνο συνηθίζονταν κατάδεσμος του βορρά με δέσιμο σπάγκων

σε σταυροδρόμια και με εκφώνηση ειδικής επωδής, συνοδευόμενης με ύβρεις.

Δέσιμο του σφοδρού ανέμου γινόταν επίσης στη Σαλαμίνα, όπου πήγαιναν σ' ένα εκκλησάκι πάνω σε ύψωμα και εκεί έκλειναν το παράθυρο που βρισκόταν στη μεριά του ανέμου και κρεμούσαν ένα κομμάτι δίχτυ.

Γνωστός είναι ο «χορός του κυρ-Βοριά» στη Σίφνο την Κυριακή της Τυροφάγου, με πρώτο μάλιστα χορευτή στον κύκλο τον ιερέα του χωριού, καθώς και ο ανάλογος χορός στην Κάρυστο την Πέμπτη της Διακαινισμού, για εξουδετέρωση και εδώ του καταστρεπτικού βοριά.

Μια διαφορετική αντιμετώπιση του πνέοντος σφοδρού ανέμου που εμπό-

Πανάρχαιες δοξασίες, λαϊκές παραδόσεις και παραμυθιακές διηγήσεις για τον άνεμο

▲ *Κεροδοσία των ανέμων στο χωριό Παρανύμφοι του Ηρακλείου Κρήτης για την αποτροπή κάθε κακού. Το τελετουργικό αντί περιλαμβάνει τον περιοχονισμό του χωριού, που αρχίζει από την πόρτα της εκκλησίας, και γίνεται με ειδικά κατεργασμένο από τις γυναίκες νήμα, το οποίο στη συνέχεια γίνεται κεράκια (φωτ.: Γ. Ν. Αικατερινίδης).*

διζε το λίκνισμα των σιτηρών, γνώρισα τον Ιούλιο του 1964, στο πλαίσιο επιτόπιας έρευνάς μου στους Παρανύμφους του Ηρακλείου, στο νότιο μέρος της Κρήτης: για να κατασιγάσει κατέφυγαν στην «κεροδοσία» του χωριού, στον τελετουργικό δηλαδή περιοχονισμό του, αρχίζοντας από την εκκλησία, με ειδικά κατεργασμένο από τις γυναίκες νήμα, που στη συνέχεια έγινε κεράκια για την εκκλησία, όπως συννηθίζεται όταν κάποιος κίνδυνος απειλεί το χωριό, ή προληπτικά για αποτροπή κάθε κακού.

Στην Ικαρία υπάρχουν τα «Ανεμοτάφια», τοποθεσίες με σωρούς από χώμα σε σχήμα τύμβου, με πέτρες ριγμένες πάνω τους, όπου, κατά την παράδοση, έθαβαν τον αέρα. Ενδιαφέρουσα είναι η σχετική περιγραφή από γέροντα αφηγητή: «Παίρνασι μία στάμνα ανοιγμένη από μπροστά, ήπιανεν την ο πύο γέρος και ήβαζεν το στόμα της σ' ένα λάκκο, που ήταν ανοιγμένος και άμα ήπια-

νεν να σφυρίζει, την τάπωνε με το χέριν του και ήλεεν της λόγια που δεν τα ανιστορώ. Υστερις ήβαλλεν την στο λάκκο και ήκωνεν την. Υστερις ούλοι οι χωριανοί ήπιανασι κάτι ατσαχούς (πέτρες) και ήρριχναν τους από πάνω, ήλεεν ο καθένας από ένα ανάθεμα και κάτι άλλα λόγια μαγικά και ηφεύγασι».

Η τελετουργία αυτή, με μορφή δρωμένου, φαίνεται να σταμάτησε πριν από διακόσια πενήντα περίπου χρόνια, όταν οι τελεστές απειλήθηκαν με εξορισμό από τον τοπικό ιεράρχη. Μαζί ξεχάστηκαν και τα μαγικά λόγια, που αντιπροσώπευαν την επωδή του καταδέσμου. Τα τοπωνύμια όμως ποτέ δεν ξεχάστηκαν, σε πείσμα του χρόνου και της όποιος απαγόρευσης.

Αγία Ανέμη

Μια άλλη ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα περίπτωση μαγείας μαρτυρείται από την Σαμοθράκη. Οι άνεμοι πνέουν εκεί με

▲ *Αρωγός ο άνεμος στην ηλικιωμένη αγρότισσα για το λίκνισμα των σιτηρών με καρπολόι στην Τερψιθέα Λάρισας (φωτ.: Τάκης Τλούπας).*

► **Ο ψυχρός Βορέας, λεπτομέρεια από τους Αέρηδες στα Βέρβανα Κυνουρίας (φωτ.: Γ. Ν. Αικατερινίδης).**

◄ **Ο βορειοδυτικός Καραγιάλης λεπτομέρεια από τους Αέρηδες στα Βέρβανα Κυνουρίας (φωτ.: Γ. Ν. Αικατερινίδης).**

► **Ο ζεστός Πονέντης, άνεμος νοτιοδυτικός λεπτομέρεια από τους Αέρηδες στα Βέρβανα Κυνουρίας (φωτ.: Γ. Ν. Αικατερινίδης).**

◄ **Λεπτομέρεια από τους Αέρηδες στα Βέρβανα Κυνουρίας. Ενώ στους άλλους τρεις ανέμους αναγράφεται η ονομασία τους, στον εικονιζόμενο ο δημιουργός τον μνημείου δεν χάραξε όνομα. Το γεγονός όμως ότι απεικονίζεται να κρατάει ομπρέλα επιτρέπει την υπόθεση ότι πρόκειται για τον Σιρόκο, τον νοτιά που φέρνει βροχές (φωτ.: Γ. Ν. Αικατερινίδης).**

σπάνια σφοδρότητα από το ανοικτό πέλαγος, τη Ροδόπη και τα Δαρδανέλλια, ενώ παράλληλα δεν υπάρχουν αξιολογικά φυσικά λιμάνια, που να προστατεύουν τα πλοία από τις τρικυμίες. Στο νησί των Καβείρων υπήρχε, όπως γράφει ο καθηγητής Ν. Ανδριώτης, το 1927, «αρχαιότατον, ερειπωμένον νυν, ιερόν της αγίας Ανέμης, όπου κατά τας θυέλλας οι ενδιαφερόμενοι προσάγουσι αποτρόπαιους».

Για τη σαμοθρακίτισσα «αγία» γράφει και ο βυζαντινολόγος Φ. Κουκουλές: «Αγία Ανέμη δεν φέρεται εν τω μνημολογίω και όμως της αγίας ταύτης υπήρχεν εν Σαμοθράκη σεβάσιμον εκκλησιδίον εσχάτως ερημωθέν, διότι επιστεύετο ότι αυτή επροστάτευε την νήσον από των ορμητικώς εμπιπτόντων ανέμων».

Ποιες οι αποτρόπαιες προσφορές προς την αγία Ανέμη δεν καθορίζει ο Ανδριώτης και η σαμοθρακίτικη μνή-

μη δείχνει σήμερα ασθενική στο σημείο αυτό, γιατί η λατρεία της «αγίας» στους νεώτερους χρόνους υπεχώρησε, άσχετα αν οι άνεμοι εξακολουθούν να πνέουν με σφοδρότητα στο νησί, καταστροφικά πολλές φορές.

Επιτόπια έρευνα έδειξε ότι επρόκειτο για ξωκκλήσι της «Παναγίας της Ανέμης», στην περιοχή Ξηροποτάμου, προσηγορία που πήρε η Θεοτόκος από τους σφοδρούς εκεί ανέμους, των οποίων γινόταν μέχρι πριν από λίγα ακόμα χρόνια ένα είδος κατάδεσμου από κορίτσια, με χτυπήματα ενός κεραμιδιού στα ερείπια του πάλαι ποτέ ξωκλήσιου, αφού πρώτα θυμιάτιζαν. «Γιατί χτυπάς την καμπάνα;» ρωτούσε μια κοπέλα, «για να πέσει ο αέρας», απαντούσε η άλλη. Φεύγοντας δεν γύριζαν να κοιτάξουν πίσω, «δεν έπρεπε».

Για τους ανέμους στη Σαμοθράκη, ιδιαίτερα ενδιαφέροντα είναι η πλη-

ροφορία που δίδει το 1801 στο ημερολόγιό του Άγγλος ιερέας. Σύμφωνα με αυτόν μερικές γυναίκες του νησιού διατείνονται ότι ξέρουν μαγεία και μαντεία και δεν είναι καθόλου ασυνήθιστο, προληπτικοί Έλληνες ναυτικοί να αγοράζουν ευνοϊκούς ανέμους.

Την ίδια πληροφορία επαναλαμβάνει και Γάλλος περιηγητής, ο οποίος, αφού αναφερθεί στα Καβείρια Μυστήρια, επιλέγει ότι «οι ιερείς μαζί με τη διδασκαλία τους έχουν εξαφανιστεί εδώ και πολλά χρόνια, αλλά οι προλήψεις έχουν επιζήσει σε μερικά άτομα, όπως π.χ. σε μερικές γυναίκες που περνούν για μάγισσες και μάντισσες, και αντί για τον Ορφέα και τον Ηρακλή, σήμερα μερικοί Έλληνες ναυτικοί έρχονται να ζητήσουν ευνοϊκό άνεμο...».

Υπήρχε λοιπόν σε πολλά μέρη μαγική αντιμετώπιση των ανέμων, όπως εμφανέστατα απηχείται και τονίζεται

στην «Αγία Ανέμη» της Σαμοθράκης, όπου διασώζεται παλαιότητα, προχριστιανική παράδοση, παρά την ονομασία της υποθετικής αγίας από προσωνομία αρχικά της Παναγίας. Για μια ακόμα φορά, νέος οίνος σε παλαιούς ασκούς.

Βιβλιογραφία:

Αικατερινίδης Γ.Ν., «Λαϊκή λατρεία και θρησκευτικές παραδόσεις στη Σαμοθράκη», Πρακτικά Στ' Συμποσίου Λαογραφίας Βορειοελλαδικού χώρου, ΙΜΧΑ, Θεσσαλονίκη 1991.

Κονκονιές Φ., «Μεσαιωνικοί και Νεοελληνικοί κατάδεσμοι», Λαογραφία 8 1921.

Λεκατσάς Π., «Η καταγωγή των θεσμών, των εθίμων και των δοξασιών», Αθήνα 1951.

Μέγας Γ. Α., «Ελληνικά εορταί και έθιμα της λαϊκής λατρείας», Αθήνα 1956.

Ο αμφίσημος άνεμος

Τον **Μ.Γ. ΜΕΡΑΚΛΗ**

Ομότιμον καθηγητή Λαογραφίας
Πανεπιστημίου Αθηνών

ΕΙΝΑΙ ΓΝΩΣΤΗ η διαδομένη ήδη στους αρχαίους στοχαστές (Αριστοτέλης κ.ά.) άποψη ότι τα τέσσερα στοιχεία: γη, νερό, αέρας, φωτιά αποτελούν τις «συγκεκριμένες εκφάνσεις της δύναμει πρωταρχικής ύλης» και «τα υλικά συστατικά όλων των “γινόμενων”» (βλ. πρόχειρα την εισαγωγή στον τόμο: «Αριστοτέλης, Περί γενέσεως και φθοράς – περί κόσμον», της σειράς για την Αρχαία Ελληνική Γραμματεία, των εκδόσεων Κάκτος). Και η λαϊκή σκέψη, με τον δικό της τρόπο και από τον δικό της δρόμο, έφτασε σε ανάλογη διαπίστωση. Αλλά και προχώρησε σε μια φιλοσοφικότερη (για να το πω έτσι) προέκτασή της: αναγνωρίζοντας τα τέσσερα στοιχεία ως βάση της δημιουργίας του ύψιστου αγαθού, που είναι η φύση και η ζωή, αλλά και ως πρόξενους μέγιστων δεινών. Την αμφισημία αυτή μπορούμε να δούμε και στην περίπτωση του αέρα, του ανέμου.

Δύο παροιμίες για τον αέρα εικονογραφούν παραστατικά τη σχέση του με την κίνηση, η οποία παράγει αγαθά και είναι προϋπόθεση δραστηριοτήτων για την παραγωγή των αγαθών: «Αγέρας να φυσά και αλέσματα όσα θέλεις», λέει η μία. Και ο Νικόλαος Πολίτης διευκρίνιζε πως, όταν έχει αέρα, ο ανεμόμυλος κινείται και τα αλέσματα δεν λείπουν, δίνοντας και τη μεταφορική σημασία της παροιμίας πως, όταν κάποιος έχει χρήματα δεν του λείπουν διόλου οι φίλοι. Και η άλλη παροιμία υπόσχεται: «Δωσ' μου αγέρα και μέτρα μίλια», που σημαίνει πως, αν υπάρχει ούριος άνεμος, το ταξίδι θα είναι γρήγορο και μεταφορικά πως, αν συντρέχουν ευνοϊκές περιστάσεις, αναμφισβήτητα θα ευοδωθούν και οι επιχειρήσεις μου.

Κατόρυξη των ανέμων

Αλλά ο αέρας δεν είναι μόνο αυτό. Είναι και το αντίθετό του. Μνημονεύω τα «ανεμοτάφια» στην Ικαρία. Σε ορισμένη θέση, πάνω στο βουνό, «έθαβαν» τον αέρα ως τα νεότερα χρόνια. Τοποθετούσαν σε λάκκο στάμνα κρατημένη έτσι, ώστε να μπουν μέσα οι άνεμοι και βουλωμένη την «έχωναν», λέγοντας και κάποια λόγια μυστικά. Ήταν μια γνωστή, με μακρότατη χρονική παράδοση, κατόρυξη των ανέμων, «εκ της σφοδρότητας των οποίων, τόσοσιν η Ικαρία όσον και αι άλλαι νήσοι του Αιγαίου υποφέρουν», όπως έγραφε ο Γεώργιος Μέγας αναφερόμενος στην παραπάνω περίπτωση.

Συνήθως γινόταν κατόρυξη του βοριά. Τον θεωρούσαν ως τον κύριο των

ανέμων και στα αρχαία και στα νεότερα χρόνια. Παριστανόταν «οξύς και οργίλος, πικρός, δεινώς κολάζων τους περιφρονούντας την δύναμιν αυτού», όπως γράφει ο Πολίτης πάλι. Όμως η λαϊκή σκέψη, κρατώντας πάντα έντονη την ιδέα για τη δισυπόστατη ουσία του ανέμου, όπως και των άλλων τριών στοιχείων, έπλασε αντιστικτικά προς τη μορφή του βοριά εκείνη του νότου, που είναι ένας ήμερος νέος, αγένειος, «ουδέποτε βιαιώς εργαζόμενος, αλλά πάντα ήρεμα», πνέοντας από τη θάλασσα και μαλακώνοντας τη δριμύτητα του χειμώνα.

Σε εκφράσεις εν τούτοις, όπως στο επόμενο κρητικό δίστιχο, εκδηλώνεται η βαθύτερη ιδέα, ότι τελικά ο άνεμος είναι ένας, με δύο αντίρροπες τάσεις, άλλοτε καλός και άλλοτε κακός,

άλλοτε ευεργητικός και άλλοτε καταστροφικός, όπως συμβαίνει και με τα άλλα κύρια κοσμικά στοιχεία:

*Οψές αργά εφύσπηε βαρύς βοριάς και νότος
κι ανεμοκύκλωσε τσ' αυλές κι εσφάλιξε τσι πόρτες!*

Πολύ ταιριάζει εδώ το παρακάτω απόσπασμα του πολύ επηρεασμένου από το λαϊκό πολιτισμό και τη λαϊκή σκέψη Κύπριου ιερωμένου Νεόφυτου Ροδινού (16ος – 17ος αι.), παρμένο από ένα κήρυγμα του για την Παρθένο

Μαρία: «Εύμορφος είναι ο ουρανός στολισμένος με τον ήλιον, με το φεγγάρι και με τα άστρα. Εύμορφη είναι η γη, πλουμισμένη με άνθη, με δένδρα, με πολλούς και διαφόρους καρπούς.

Εύμορφη είναι η θάλασσα, γεμάτη από τόσων λογίων ψάρια. Ομορφοί είναι οι άνεμοι στολισμένοι και εκείνοι με την κίνησιν των (...). Με τούτον όλον, όσον όμορφος να είναι ο κόσμος, δεν είναι τόσοσιν εύμορφος, οπού να μην έχει κάποιαν ασχημίαν εις του λόγου του. Διότι, αν κοιτάξεις την γην πως να είναι καλή, διότι σου δίδει πολλών λογίων καρπούς, αυτή η ίδια γη σου δίδει και καρπούς κακούς (...). Η θάλασσα δεν είναι πάντα εις βιδιάν (ήσυχη);, διότι πολλές φορές αγριώνεται και καταποντίζει τα καράβια, οπού ταξιδεύουν εις εκείνην. Ο αέρας, και αυτός χαλιέται και φθείρεται, και πρόξενά θανατικά κατά τόπους. Η φωτιά, φωτίζει αλήθεια, αμψ καιει ακόμη και αφανίζει». Κατά τον Ροδινό μόνο η απόλυτη αγαθότητα της Παρθένου υπάρχει. Η λαϊκή φιλοσοφία της φύσης δεν κάνει αυτή την αναγωγή. Μένει στη διαλεκτική ενότητα των θεμελιικών φυσικών στοιχείων. ❧

▲ Ο γερο -Βοριάς, αποκαμωμένος. Εικονογράφηση του Φώτη Κόνιογλου από τη «Συλλογή Παραμυθιών» του Γ. Μέγα.

Οι διαφορούμενες ιδιότητες των ανέμων στους θρύλους και τις παραδόσεις του λαού μας

Προσωποποιήσεις του ανέμου

◀ Ο άγγελος του Ουαί, τα πλοία που καταποντίζονται και οι άνεμοι που φυσούν μαγισμαμένα. Αποκάλυψη 8.1-13, Κώδικας της Ζυρίχης.

Της ΑΙΚΑΤΕΡΊΝΗΣ ΠΟΛΥΜΕΡΟΥ-ΚΑΜΗΛΑΚΗ

Διευθ. του Κέντρου Ερεΐνης της Ελληνικής Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών

Ο ΑΝΘΡΩΠΟΣ στάθηκε με δέος και έκσταση μπροστά στον έναστρο ουρανό, στην απέραντη και αεικίνητη θάλασσα, στην αόρατη δύναμη που δημιουργεί τους καιρούς και προσπάθησε να εξηγήσει, με όσες δυνατότητες διέθετε κάθε φορά, το μυστήριο των αστρικών κινήσεων σε σχέση με τη γη, που θεωρούσε ακίνητη. Ανεξαρτήτως θρησκευτικών θεωριών ο άνθρωπος προσωποποιεί τα ουράνια σώματα και τα φυσικά φαινόμενα (Διόσκουροι, Αυγερινός Πούλια, Αρκτος κλπ.). Αυτόν τον ορατό στερεό κόσμο διατρέχει, διαπερνά, συντριβει, γκρεμίζει με την ορμή του ο αόρατος Ανεμος με τις ανθρώπινες ιδιότητες και αντιδράσεις, καθώς λυσσά, χουγιάζει (φοβερίζει), βογγά, ουρλιάζει, σαρώνει αλλά και χορεύει, τραγουδά, σφυρίζει, κλαιδεί κ.λπ.

Οι αρχαίοι Έλληνες είχαν αναθέσει την εποπτεία των ανέμων στον θεό Αίοιο, ο οποίος ζούσε σ' ένα νησί πλωτό, ζωσμένο με χάλκινα τείχη, ως κλειδοκράτορας των ανέμων. Είναι αυτός που έκλεισε σε σακί τους ατίθαστους ανέμους –εκτός από τον Ζέφυρο– και το σφιχτόδεσε με χοντρή κλωστή πάνω στο καράβι του Οδυσσέα, κάτι που κατά τον Μεσαίωνα επιχειρούσαν οι μάγοι και μάγισσες που για κατήρι των ανέμων «έδεναν» όλους τους ανέμους, εκτός από εκείνον που ήθελαν να φυσήξει, τον ούριο άνεμο. Η δέσμευση των ανέμων γινόταν στους κόμπους ενός μαντιλιού με το κάρφωμά τους με μαχαίρι, αλλά κυρίως με το κλείσιμό τους σε ασκούς, σακιά, σπλιές.

Ο Εμπεδοκλής, τον 5ο αι. π.Χ., μαθαίνει στους οπαδούς του πώς να κόβουν (να καταλαγιάζουν) τους ανέμους ή να τους σπκώνουν (απελευθερώνουν), όταν θέλουν. Και όταν κάποτε τα δέντρα κινδύνευαν να πάθουν ζημιές από τα δυνατά μελτέμια, ο Εμπεδοκλής παρότρυνε να σφάξουν γαϊδούρια και να απλώσουν τα δέρματά τους ολόγυρα στις κορυφές των λόφων και των βουνών για να πιάσουν τους ανέμους. Τα μελτέμια κόπηκαν και ο Εμπεδοκλής προσαγορεύτηκε Κωλυσανέμας. Ανάλογες παραδόσεις έχουν και άλλοι λαοί.

Ανεμοτάφια

Ανεμόεσσα είναι το επίθετο που συνοδεύει την ονομασία των περισσότε-

▲ Η Αποκάλυψη, σκηνή έκτη. Ανάσαιτη όλη η φύση από τα έοχαια ανιαριάζει, με τους ανέμους να λυσομανούν (φωτ.: Paul Huber, «Η Αποκάλυψη στην Τέχνη της Δύσης και της Ανατολής»).

▼ Αλληγορική παράσταση της Δευτέρας Παρουσίας με πνέοντα άνεμο. «Κατάλογος μικρογραφιών βυζαντινών χειρογράφων της Εθνικής Βιβλιοθήκης της Ελλάδος», τ. Γ', Αθήνα 1997.

◀ *Χάρτης της Ευρώπης (1947) από τον Φώτη Κόνιογλου. Στα τέσσερα σημεία τον ορίζοντα απεικονίζονται οι άνεμοι Βορέας, Νότιος, Ζέφυρος και Απελιώτης (αυγοιέμπερα, συλλογή Κ. Δημόπουλου).*

▲ *«Μετά τούτο είδον τέσσαρας αγγέλους εσιώτας επί τας τέσσαρας γωνίας της γης, κρατούντας τους τέσσαρας ανέμους της γης, ίνα μη πνέη άνεμος επί της γης μήτε επί της θαλάσσης μήτε επί παν δένδρον». Οι τέσσαρες άνεμοι, δεσπόζουσες παρονοίες σε σκηνή της Αποκάλυψης (φωτ.: Paul Huber, «Η Αποκάλυψη στην Τέχνη της Δύσης και της Ανατολής»).*

ρων νησιών του Αιγαίου, λόγω της σφοδρότητας με την οποία πνέουν οι άνεμοι στο Αρχιπέλαγος. Έτσι δικαιολογείται το τέλεσμα της κατορύξεως των ετήσιων ανέμων.

Στην Ικαρία, υπάρχουν δύο τοπωνύμια με την ονομασία Ανεμοτάφια. Πρόκειται για σωρούς χώματος σχήματος τύμβου με πέτρες από χαλαζία, ριγμένες από πάνω. Η παράδοση αναφέρει ότι στα παλαιά χρόνια πάνω στο βουνό και στη θέση Ανεμοτάφια μαζεύονταν οι χωριανοί και «πθάβγασιν τον αέρα». Κάποτε, πριν από περίπου διακόσια χρόνια, πέρασε από κει ένας

Δεσπότης, τους είδε και τους ρώτησε τι κάνουν. Του είπαν ότι «θάβγουσι τον αέρα». Κάθισε και κείνος και παρακολούθησε και άκουσε τα λόγια τα μαγικά που λέγαν. Τους πήρε μετά όλους και τους πήγε στην εκκλησία, τον Άη Ζαχαρία. Τους είπε «ότι αυτό το πράμα η εκκλησία δεν το ευλόγα και άμα το ξανακάνασι να έχουν αφορεσμό». Από τότε δεν ξανάγινε. Τι έκαναν; «Επαιρναν μία στάμνα ανοιμένη μπροστά, ήπανέν την ο πιο γέρος και ήβαζεν το στόμαν της σ' ένα λάκκο, που ήταν ανοιμένος, και άμα ήπανεν να σφυρίζη, την τάπωνε με το χέριν

του και ήλεέν της λόγια που εν τ' ανιστορώ. Ύστερις ήβαλλέν την στον λάκκο και έχωνέ την. Ύστερις όλοι οι χωριανοί ήπάνασι κάτι ατσάχους (χαλαζίας) και ήρριχναν τους από πάνω, ήλεεν ο καθένας από ένα ανάθεμα και κάτι άλλα λόγια μαγικά και ήφεύγασιν». Η παράδοση είναι γνωστή στα χωριά Νέγια, Μονοκάμπι και Καταφύγι. Ανάλογη συνήθεια μνημονεύεται από τον Παυσανία στην Τιτάνη Κορινθίας, όπου κατ' έτος ο ιερεύς σε ιερό της Αθηνάς, στο οποίο υπήρχε και βωμός των ανέμων πραγματοποιούσε τελετουργία σε τέσσερις βόθρους «ημε-

ρούμενος των πνευμάτων το άγριον» (Γ. Α. Μέγα, «Τα ανεμοτάφια της Ικαρίας»).

Ο Βοριάς και η Νοτιά

«Γέρο Βοριά αρμένιζε και Νότο παλλικάρη» λέγεται στις παραδόσεις και ερμηνεύεται ότι, ο μεν βορράς είναι στην αρχή σφοδρός αλλά σιγά σιγά κοπάζει και γίνεται ακίνδυνος για τους πλέοντες. Αντίθετα, ο νότος είναι σιγανός στην αρχή και δυναμώνει στη συνέχεια. Όπως παρατηρεί ο Ν. Γ. Πολίτης στην παροιμία «ο λήγων βορέας

◀ **Ηρα, θεά του Αέρος, έργο του Θεόφιλου. Συλλογή Δήμον Πέτρας, Λέοβος.**

▲ **Ναύτης του Οδυσσέα ανοίγει τον ασκό του Αιόλου από τον οποίο ξεπηδάει το κεφάλι κάποιου θεού-ανέμου. Ειτρονοκική σφραγιδόλιθος, 5ος αι. π.Χ. (Παρίσι, Bibliotheque Nationale).**

προσωποποιείται ως γέροντας και ο αρχόμενος νότος ως νεανίας».

Οι κυριότεροι άνεμοι που επηρεάζουν την αγροτική ζωή στον χώρο της Μεσογείου είναι ο Βοριάς κι ο Νοτιάς, ή η Νοτιά. Έχουν προσωπικότητα, φύλο και ιδιαίτερα χαρακτηριστικά. Ο λαός, λοιπόν, φαντάζεται, συνήθως, τον Βοριά και το Νοτιά σαν δύο δυνατούς ανέμους. Ο Βοριάς είναι αντρωμένος άνεμος, φέρνει κρύο και χιόνι, που είναι ευτυχία, και καταστρέφει παράλληλα τους εχθρούς των φυτών και των δένδρων. Ο νότιος άνεμος φέρνει τη βροχή που γεμίζει τα πηγάδια με νερό. Οι ενδιάμεσοι άνεμοι είναι επικίνδυνοι: ο ΝΑ καίει τα δένδρα, ο ΝΔ και ο ΒΔ ρίχνουν χαλάζι. Στη Μάνη, τον Βοριά τον λένε «Σιλαμπαχιά» και έχει τόσο δύναμη που ξεριζώνει δένδρα, χτυπάει τις καμπάνες των εκκλησιών, αρπάζει τις στέγες των σπιτιών.

Στην Κύπρο, τη Νοτιά την παρομοιάζουν με άσχημη κόρη, που επειδή

δεν τη θέλει κανένα παλικάρι βρέχει αλύππτα για να βρέξει τα μουστάκια τους· γι'αυτό και η Νοτιά λέγεται κατρονιάς καιρός. Για το θέμα έχουν γραφεί αρκετά και σημαντικά, όπως το σύντομο άρθρο του Ι. Θ. Κακριδή «Αρσενικοί και θηλυκοί άνεμοι, νερά και λόγια» και η επίσης σύντομη μελέτη του Στ. Δ. Ημέλλου, «Αρσενικός και θηλυκός. (Μερικές παρατηρήσεις και σχόλια)». Από τη μελέτη του Στ. Ημέλλου προκύπτει ότι ο βορράς ως ισχυρότερος συγκριτικά με τον νότο συντελεί στη γέννηση αρρένων, δηλ. τέκνων ισχυρού φύλου, ο δε νότος τέκνων του ασθενούς, σύμφωνα με τη λαϊκή αντίληψη, φύλου. Πρόληψη, με ρίζες στην αρχαιότητα (Αριστοτέλης, Λατίνοι

συγγραφείς) δοξασία σύμφωνα με την οποία, εάν κατά την ημέρα του γάμου πνέει βόρειος άνεμος, θα γεννηθούν αρσενικά τέκνα, ενώ, αν πνέει νότιος, θα γεννηθούν θηλυκά παιδιά.

Οι μορφές και τα γνωρίσματα που προσέδωσε στους ανέμους η δεισιδαίμων λαϊκή φαντασία

Οι άνεμοι παρουσιάζονται με ανθρώπινες ιδιότητες και χαρακτηριστικά, πάθη και αδυναμίες. Οι σχετικές παραδόσεις είναι πολλές. Σε ορισμένες από αυτές ο Βοριάς φέρεται να μαλώνει με τη Νοτιά, επειδή η Νοτιά παραπονέθηκε γιατί το χειμώνα τραβάει (πνέει) ο Βοριάς και δεν αφήνει κι αυτήν να τραβήξει.

«Από τότε και ύστερα τραβάει και η Νοτιά τον χειμώνα αλλά από τη γλύκα που έκανε ο καιρός γιόμισε ο τόπος φίδια. Τα φίδια πηγαίνουν να πάρουν την κόρη της Νοτιάς. Η Νοτιά τότε παρακάλεσε τον Βοριά να την απαλλάξει

από αυτό το κακό. Ο Βοριάς είπε στη Νοτιά να κάμει πως δίνει την κόρη της στα φίδια, αλλά να καταφέρει το συμπεθερικό να πάει για τη νύφη από 'κει που τραβάει αυτός. Η Νοτιά έκαμε έτσι. Κατάφερε τα φίδια να πάνε από εκεί. Μόλις το συμπεθερικό του φιδιού ξεκίνησε φύσηξε ο Βοριάς και ξεπάτωνε όλα τα φίδια. Από 'κει και δώθε τραβάει ο Βοριάς τον χειμώνα γιατί αν δεν τραβούσε θα γινόντανε πολλά φίδια και θα μας έτρωγαν» (Αιτωλία, Δ. Λουκόπουλος).

Σε άλλη, ο νότος με τον βοριά έβαλαν στοίχημα ποιος θα πάρει την κάπα του γέρου. «Ο Νότος άρχισε και φυσούσε πολύ δυνατά. Ο γέρος επήγε και κρύφτηκε κάτω από ένα δέντρο. Εκεί εφύσασε πολύ. Μετά πήγε μέσα στο στάβλο. Εκεί, από την πολλή ζέστα, έβγαλε την κάπα του. Μετά εφύσπε ο βοριάς και ο γέρος έχασε άμέσως την κάπα του, διότι ήτανε πολύ δυνατός. Εμεινε γυμνός. Τότε εκάλεσε τον βοριά και του είπε: Σε παραδέχο-

μαι είσαι πιο δυνατός από τους δυο μας. Είσαι ο βασιλιάς μας».

Στη Μακεδονία λέγεται ότι «όταν φυσά δυνατός άνεμος νομίζουν ότι πολεμούν τα βασίλεια». Στα Γιάννενα πιστεύεται ότι την παραμονή των Θεοφανίων «παλαίουσιν οι Άνεμοι», ο δε κατά την εορτή των Θεοφανίων πνέων θεωρείται νικητής και κύριος του πεδίου της μάχης. «Οι άνεμοι, κοινώς προσέτι καιροί καλούμενοι, παλαίουσι

μάλιστα εν ώρα χειμώνος, ο δε κατισχύσας θα πνέει διαρκώς και λάβρος καθ' άπαν το έτος. Λέγουσι δ' επί τούτῃς περιστάσεως, το πήρε, η ενίκησεν ο Βοριάς, ο Νότος κ.λπ., ακριτών δε όντων των ανέμων, η πάλη θεωρείται αμφίρροπος και λέγουσιν οι Καιροί η ο Καιρός δέρνεται. Εν Αραχόβη διηγούνται μύθον περιεργον περί της αντιζηλίας των Ανέμων» (Ν.Γ.Πολίτου, Μετεωρολογικοί Μύθοι).

▲ Ο βόρειος, ο ανατολικός, ο νότιος και ο δυτικός άνεμος σε εικονογραφημένο χειρόγραφο, τέλη του 14ου αι. Σπάνιο παράδειγμα εικονογράφησης των ατμοσφαιρικών φαινομένων κατά τον Μεσαίωνα (φωτ.: Κώδικας, Βιέννη Εθνική Βιβλιοθήκη).

Από τον αέρα στα αερόφωνα

Του **ΛΑΜΠΡΟΥ ΛΙΒΑ**

Εθνομουσικολόγος, αναπλ. καθηγητή
Παν/μίου Αθηνών, δ/ντή Μουσείου
Λαϊκών Οργάνων

Ο ΗΧΟΣ μπορεί να γεννιέται από την παλμική κίνηση, τη δόνηση κάποιας ηχογόνου πηγής, για τη διάδοση του, όμως, χρειάζεται απαραίτητως τον αέρα. Ο ήχος δεν διαδίδεται στο κενό! Μόνο με τη διέγερση των μορίων του αέρα φτάνει από την ηχογόνο πηγή στο ακουστικό αισθητήριο και έτσι γίνεται αντιληπτός. Γι' αυτό και συχνά στις μυθολογίες και στις ιερές διηγήσεις περί Γενέσεως, σε διαφόρους λαούς και θρησκείες, δίπλα στη ζωοποιό δύναμη της θεϊκής «πνοής» που «εμφυσά» το Αγιο «Πνεύμα» παρατάσσεται, εξίσου σημαντική, η γενεσιουργός δύναμη του ήχου: «Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος... Καὶ εἶπεν ὁ Θεός: Γεννηθήτω φῶς!.. Καὶ ἐγένετο!»

Το Πνεύμα, λοιπόν, ως θεϊκή πνοή και ο ήχος προϋπάρχουν συμβολικά όλων των άλλων στοιχείων της Δημιουργίας, συνδεδεμένα με την πρωταρχική ουσία και δομή του Σύμπαντος, με την «Ουράνια Αρμονία», η οποία από την απώτατη αρχαιότητα έως σήμερα αποτέλεσε το αντικείμενο μύθων, φιλοσοφικών δοκιμίων και επιστημονικών θεωριών. Ας θυμηθούμε ότι όχι μόνο συμβολικά αλλά και νομικά η έναρξη της ζωής στο νεογέννητο ταυτίζεται με την πρώτη ανάσα που πιστοποιείται με τον πρώτο κλάμα, δηλαδή με τον ήχο! Αν δεν κλάψει το μωρό θεωρείται ότι γεννήθηκε μεν, αλλά νεκρό.

Με αυτή την έννοια η φυσιολογία της ανθρώπινης αναπνοής συνδέεται με την κοσμική «πνοή» ως πηγή ενέργειας - ζωής, απ' όπου όλα προέρχονται και όπου όλα καταλήγουν όταν ο άνθρωπος «πνέει τα λείσθια» και εκπνέει. Γι' αυτό και το ανθρώπινο γένος, σ' όλα τα μήκη και πλάτη και σ' όλες τις ιστορικές περιόδους, προσπάθησε συνειδητά να ελέγξει την αναπνοή του, και να οργανώσει το φύσημά του, καθώς και τις ακουστικές - ηχητικές ιδιότητές τους.

Στην αρχαία ελληνική μυθολογία ο Αμφίων έχτισε τα Κυκλώπεια Τείχη της Θήβας με τους ήχους της λύρας του κι έτσι οι επτά πύλες της πόλης αντιστοιχούν στις επτά χορδές του οργάνου, ενώ παράλληλα είναι γνωστή η κατεδάφιση των Τειχών της Ιερικούς με το φύσημα από τις σάλπιγγες, που υπενθυμίζει ότι, εκτός της γενεσιουργού, έχουμε και την καταστροφική δύναμη του ήχου. Κατ' αναλογία, στην περσική μυθολογία ο Θεός του Καλού και ο Θεός του Κακού έχουν ο καθένας τον «προσωπικό του ήχο» και με αυτόν χτίζουν ή καταστρέφουν αντίστοιχα.

▲ *Ρεαλιστική απεικόνιση του ζορνά, με όλα τα εξαρτήματα και τον δυνατού ήχο που βγαίνει από την «καμπάνα». Λεπτομέρεια από τοιχογραφία του 16ου ή 17ου αι. με θέμα την παραβολή του πλούσιου και τον φτωχού Λαζάρου (Μονή Λουκούς, Αστρας Κυνουρίας).*

Το στοιχείο αυτό διαπιστώνουμε στις μαγικο-θρησκευτικές τελετουργίες όλων των λαών, όπου θεωρείται ότι ο δαίμονας, το «πνεύμα», που καθοδηγεί ή καταλαμβάνει (θετικά ή αρνητικά) τον άνθρωπο έχει τον δικό του ήχο τον οποίο καλούμαστε να εντοπίσουμε και να αναπαράγουμε στις περιπτώσεις που θέλουμε να το επικαλεστούμε ή να το εξορκίσουμε.

Και ο ήχος αυτός μπορεί να είναι είτε λόγος (ένα συγκεκριμένο κείμενο - ξόρκι, προσευχή κ.λπ.) είτε μουσική (με τον ήχο κάποιου μουσικού οργάνου, συχνά αερόφωνου, όπως ο φρυγικός αυλός στην αρχαία διονυσιακή λατρεία) ή, ακόμη αποτελεσματικότερα, ο συνδυασμός των δύο (λόγου και

μουσικής) μέσα από μια θεσμοθετημένη τελετουργία.

Αέρας-γλώσσα-μουσική

Ετσι λοιπόν, με τον συνειδητό έλεγχο του αέρα και με την οργάνωση του ήχου που προκύπτει από την αναπνοή και το φύσημα, για σκοπούς πρακτικούς και συμβολικούς, γεννήθηκαν τα δύο κυριότερα συστήματα - κώδικες έκφρασης και επικοινωνίας: η γλώσσα και η μουσική. Με κοινή καταγωγή που στη συνέχεια, για πρακτικούς κυρίως λόγους, διαφοροποιήθηκαν. Η γλώσσα ως σύστημα ηχητικής επικοινωνίας αποκτά μονοσημία (ανάμεσα σε σημαίνον και σημαίνόμενο) και

▼ Δύο βοσκοί παίζουν φλογέρα και τσαμπούνα για τον νεογέννητο Χριστό. Λεπτομέρεια από εικόνα της Γέννησης του 17ου ή 18ου αι. (Εκκλησία της Βηθλεέμ, Ιερουσαλήμ).

▲ Βοσκός παίζει μακριά φλογέρα. Τοιχογραφία του 16ου αι. με θέμα τη Γέννηση (Καθολικό Μονής Βαρλαάμ, Μετέωρα).

επιβάλλεται - διδάσκεται από νηπιακή ηλικία και από την ομάδα σε όλα τα μέλη της ως όργανο συνεννόησης. Ενώ η μουσική αποκτά έναν περισσότερο εξειδικευμένο χαρακτήρα, ως ένας διαφορετικός κώδικας ηχητικής έκφρασης και επικοινωνίας, με αξιοσημείωτη ελευθερία που προκύπτει από την πολυσημία του ήχου στις εκάστοτε πρακτικές ή συμβολικές επιτελέσεις όπου καλείται να λειτουργήσει.

Γι' αυτό και είναι ιδιαίτερα σημαντικές οι περιστάσεις όπου τα δύο ηχητικά συστήματα (γλώσσα και μουσική) έρχονται να συν-λειτουργήσουν, όπως λ.χ. συμβαίνει στο τραγούδι. Ένας λόγος που τραγουδιέται φορτίζεται, αποκτά πολυσημία, γίνεται λόγος μαγικός, όπως στα κάλαντα, στα τραγούδια του γάμου ή στις θρησκευτικές τελετουργίες.

Αλλά και στις περισσότερες περιπτώσεις όπου έχουμε καθαρά οργανική μουσική υπονοείται το τραγούδι και μιλάμε για τη «φωνή» του οργάνου, ενώ σε όλους τους πολιτισμούς η ονοματολογία που αναφέρεται στα οργανολογικά μέρη επιβεβαιώνει τη συμβολική ταύτιση του οργάνου με το ανθρώπινο σώμα: κουφάρι, κεφάλι, χέρι, μάτια, αυτιά, γλώσσα, χείλη του οργάνου κ.ο.κ. Στη Δαχομένη λ.χ. στις τρομπέτες από ελεφαντόδοντο που χρησιμοποιούσαν στις θρησκευτικές τελετουργίες κρεμούσαν κόκκαλα από ανθρώπινες γνάθους (δηλ. το κόκκαλο

▼ Αιλό του Πανός, ζορνά και γκάνινα παίζουν οι μονοί του βασιλιά Δαβίδ μπροστά στην Κιβωτό της Διαθήκης. Λεπτομέρεια από τοιχογραφία του 16ου αι. «Η Μεταφορά της Κιβωτού» (Μονή Βαρλαάμ, Μετέωρα).

► «Σε καταράχι μη σταθείς, φλογέρα μη λαλήσεις...». Βοσκοί σε βυζαντινό χειρόγραφο του 11ου αι. παίζουν πολυκάλαμο αυλό (σύριγγα του Πανός) και πλαγιαλό (Πατριαρχική Βιβλιοθήκη Ιερουσαλήμ).

▼ Ο Ηρακλής βρίσκει τον Τήλεφο που θηλάζει ελαφίνα, η Αρκαδία καθήμενη φαίνεται σαν μητριαρχική θεά και ο μικρός Πάνας κρατάει σύριγγα και ποιμενικό ραβδί. Τοιχογραφία από τη «Βασιλική» του Herculaneum, 63-68 μ.Χ. (Νεάπολη, Museo Nazionale Archeologico).

που συνδέεται με το στόμα, την ομιλία και το τραγούδι) συνδέοντας συμβολικά το όργανο με τις φωνές των πνευμάτων.

Μύθοι και παραδόσεις

Σε όλους τους λαούς συναντάμε μύθους και παραδόσεις όπου τα μουσικά όργανα αποτελούν μεσάζοντες ανάμεσα στη θεϊκή φωνή και στους ανθρώπους και αυτό ισχύει ιδιαίτερα στα αερόφωνα - πνευστά ή «εμπνευστά», όπως τα ονόμαζαν οι αρχαίοι Έλληνες, που κατ' εξοχήν συνδέονται με τη θεϊκή «πνοή».

Οι Αραβες χρονικογράφοι παραδίδουν δύο εξαιρετικά ενδιαφέρουσες αναφορές που συνδέονται με αυτήν τη ζωοποιό δύναμη της φωνής και του πνευστού μουσικού οργάνου.

Η πρώτη ανατρέχει στη δημιουργία του Αδάμ όπου ο Αλλάχ δεν του εμφυσά τη ζωή, όπως στη Γένεση, αλλά προσκαλεί την ψυχή να κατοικήσει εντός του μέσα από το τραγούδι!... «Ο Αλλάχ», διηγούνται οι χρονικογράφοι, «αφού έφτιαξε τον Αδάμ από πηλό, θέλησε να του δώσει και ψυχή για να ζω-

τανέψει. Αλλά η ψυχή, θεϊκή καθώς είναι, αρνήθηκε να μπει στο σώμα που ήταν από ύλη. Ο Αλλάχ τότε διέταξε έναν άγγελο να μπει στο άψυχο σώμα του Αδάμ. Όταν ο άγγελος μπήκε, άρχισε να τραγουδάει στο μακάμ izal. Η ψυχή μαλάκωσε και με τη σειρά της πέρασε στο σώμα. Τότε ο άγγελος εξαφανίστηκε. Αλλά η ψυχή, μόλις ένιωσε πως η φωνή του σώπασε, θέλησε να εγκαταλείψει κι αυτή το κορμί. Ομως ο Αδάμ, που στο μεταξύ είχε ζωντανέψει, άρχισε να τραγουδάει και η ψυχή εκστασιασμένη έμεινε για πάντα μέσα στο κορμί του ανθρώπου...».

Το διδάγμα; Αν θέλουμε να έχουμε ψυχή μέσα μας πρέπει να τραγουδάμε. Προ-

σοχή όμως, τους κατάλληλους ήχους!

Στη δεύτερη, εξίσου συμβολική, αναφορά ο Προφήτης Μωάμεθ εμπιστεύτηκε λίγο πριν από τον θάνατό του στον διάδοχό του Αλή τα μεγάλα απόκρυφα μυστικά που δεν έπρεπε ν' αποκαλύψει σε κανένα. Ο Αλή τα κράτησε σιωπηλός επί 40 ημέρες, αλλά, καθώς δεν μπορούσε ν' αντέξει πλέον το τεράστιο βάρος του αποκρυφισμού, κατέφυγε στην έρημο, βρήκε ένα πηγάδι όπου έβαλε το κεφάλι του και τα

Η πνοή που γίνεται ήχος, τραγούδι, μουσικά όργανα

εξομολογήθηκε αλαφρώνοντας την καρδιά του. Από τις σταγόνες του ιδρώτα του που έπεσαν στο πηγάδι φύτρωσε μια μεγάλη καλαμιά κι ένας βοσκός που πέρασε απ' εκεί έκοψε καλάμι κι έφτιαξε μια φλογέρα.

Η μουσική αυτού του οργάνου ήταν θεσπέσια και οδηγούσε σε θεϊκή έκσταση τους ακροατές. Όταν ο βοσκός έπαιξε μπροστά στον Προφήτη αυτός του είπε: «Αυτές οι μελωδίες είναι το απόσταγμα των μεγάλων μυστηρίων που αποκάλυψα στον Αλή, γι' αυτό και μόνον όσοι έχουν καθαρή καρδιά και πίστη μπορούν στον ήχο του αυλού ν' ακούσουν τα μυστικά της ζωής και να χαρούν, γιατί η πίστη είναι χαρά και πάθος!..»

Δεν είναι τυχαίο λοιπόν ότι η μακριά καλαμένια φλογέρα, το νέι, παραμένει το ιερό όργανο του Σουφισμού, δηλ. του ισλαμικού μυστικισμού και οι δερβίσηδες αναγνωρίζουν σ' αυτό τον άνθρωπο που βρίσκεται στη διάθεση της θεϊκής πνοής. Επίσης εξίσου συμβολική είναι και η κατασκευή του, καθώς οι τρύπες ανοίγονται μ' ένα πυρωμένο σίδερο, όπως το θεϊκό πυρ, το πάθος της πίστης, κυριολεκτικά «κουρδίζει» τον άνθρωπο, τον συντονίζει με την παγκόσμια αρμονία.

Συμβολισμοί

Το καλάμι στους περισσότερους λαούς αποτελεί το απλούστερο αερόφωνο μουσικό όργανο, που συνδέεται συμβολικά και με τη γονιμότητα της γης και την προσπάθεια του ανθρώπου να κυριαρχήσει πάνω στη φύση, χρησιμοποιώντας υλικά από το περιβάλλον του μέσα από ομοιοπαθητικές τελετουργίες.

Ήδη ο Λουκρήτιος στο σύγγραμμά του για τη φύση των πραγμάτων (De Natura Rerum, V, 1380) έγραφε για «τα φυσμήματα του ζεφύρου ανάμεσα στις καλαμιές (αυτό που αργότερα θα οριστεί ως «αιολική άρπα») που δίδαξαν στους ανθρώπους των αγρών πώς να φυσάνε μέσα σ' ένα καλάμι. Κι έτσι, τα φυτά παίρνοντας ζωή από τα δάχτυλα των μουσικών μεγαλώνουν κι αναπτύσσονται!..»

Έτσι, αν στον αέρα αποδίδονται δυνάμεις γονιμικές κι αναγεννητικές, το αερόφωνο μουσικό όργανο ως συμβολικός αντιπρόσωπος της θεϊκής πνοής και των πνευμάτων συνδέεται άμεσα με τη ζωή, τη γονιμότητα, τη σεξουαλικότητα. Αυτόν τον χαρακτήρα έχει και ο φαλλικός συμβολισμός ο οποίος αποδίδεται σε παγκόσμιο επίπεδο στους αυλούς.

Επίσης ανάλογα συμβολικό - ερωτικό χαρακτήρα συναντάμε και στον αυλό του Πάνα, τη σύριγγα του Πανός, πολυκάλαμο αυλό, παραπέμποντας στον αρχαίο μύθο για την ανολοκλήρωτη ένωση του Θεού με τη νύμφη που πραγματοποιείται τελικά με τη μεταμόρφωσή της σε καλάμι και μουσικό όργανο.

Εκτός όμως από το καλάμι, στα παραδοσιακά αερόφωνα έχουμε κι άλλο ένα υλικό, εξίσου έντονα συμβολικό που επίσης συνδέεται με τη ζωή, την αναγέννηση και τη γονιμότητα: το κόκκαλο. Ξεκινώντας από τις απλές κοκκάλινες σφυρίχτρες που βρέθηκαν στα σπήλαια της παλαιολιθικής επο-

χής ως τους οστέινους αυλούς από κόκκαλα συνήθως πτηνών ή και ανθρώπινα, όπως ακόμη έως σήμερα συνήθιζον στις ιερές τελετουργίες στο Θιβέτ.

Αλλά και στην Ελλάδα, όνειρο κάθε βοσκού ήταν μια φλογέρα από κόκκαλο αετού στην οποία συχνά απέδιδαν και μαγικές ιδιότητες, όπως έχουν αποτυπωθεί στο δημοτικό τραγούδι για τον βοσκό και τη νεράιδα:

— Φύλα, Γιάννη μ', τα πρόβατα,
φύλα, Γιάννη μ', τα γίδια
σε μονοδέντρι μη σταθείς, σε
πεύκο μη σταλίσεις,
κι απάνω σε ξερή κορφή φλουέ-
ρα μη λαλήσεις.
Κι ο Γιάννης επαράγκουσε της
μάνας του τα λόγια.
Σε μονοδέντρι στάθηκε, σε πεύ-
κο πάει σταλίζει,
κι απάνω σε ψηλή κορφή λαλά-
ει τη φλουέρα.

Και βγαίν' η λάμια του γιாலού
κι η λάμια του πελάου.

— Λάλα το, Γιάννη μ', λάλα το
τ' ώριο σου το τραγούδι,
κι αν σ' αποστάσω λάλημα, ν-
εγώ θενά σε φάω
κι αν μ' αποστάσεις στο χορό,
Γιάννη μου, να με πάρεις.
Σαράντα μέρες λάλαγε, πέσαν
τα δάχτυλά του,
κι απάνω στις σαρανταδυό της
παίρνει το μαντίλι.

Σημείωση: Οι φωτογραφίες που συνοδεύουν το κείμενο και δεν αναφέρεται η πηγή προέλευσής τους προέρχονται από το Λεύκωμα του Φοίβου Ανωγειανάκη, «Ελληνικά λαϊκά μουσικά όργανα», εκδ. «Μέλισσα», Αθήνα 1991.

▲ Ο αρχαίος ελληνικός αυλός επιβιώνει στον νεοελληνικό ζορνγά που συνοδεύει παραδοσιακά έθιμα και τελετουργίες σε πολλά μέρη της χώρας. Στη φωτογραφία, ζορνγαίζης παίζει στο ηπλιορείτικο έθιμο «Μήδες».

Ελληνικά άρμενα

Του ΚΩΣΤΑ ΔΑΜΙΑΝΪΔΗ

Αρχιτέκτονας

ΤΑ ΠΑΝΙΑ αποτελούσαν τον σημαντικότερο εξοπλισμό των караβιών την εποχή των ιστιοφόρων. Τα σχήματα και οι συνδυασμοί των πανιών που μπορούσε να φέρει ένα σκάφος παρουσιάζουν μεγάλη ποικιλία. Ο συνδυασμός αυτός ήταν η ιστιοφορία ενός караβιού ή η εξάρτησή του, όπως ονομαζόταν παλαιότερα, τότε που τα πανιά λέγονταν και άρμενα.

Στο Αιγαίο, λόγω των φυσικών συνθηκών και της διαμόρφωσης του νησιώτικου χώρου, τα πανιά αναπτύχθηκαν με ιδιαίτερη ευρηματικότητα από τους αρχαίους χρόνους οδηγώντας σε αρκετές τεχνικές εξελίξεις ως προς την εκμετάλλευση του αέρα στη ναυσιπλοΐα. Δημιουργήθηκε, λοιπόν, μία μοναδική παράδοση που διασώθηκε για αιώνες από τους Έλληνες, αλλά και τους άλλους λαούς της Ανατολικής Μεσογείου. Η παράδοση αυτή λησμονήθηκε τα τελευταία πενήντα περίπου χρόνια κάτω από την πίεση των σύγχρονων τεχνολογιών. Έτσι, σημαντικά είδη ελληνικών πανιών, όπως το λατινι και η σακολέβα, που αφθονούσαν στα λιμάνια και τα νησιά της χώρας, σήμερα δεν σώζονται ούτε για δείγμα.

Η εκμετάλλευση του ανέμου στη ναυσιπλοΐα ξεκίνησε σχεδόν ταυτόχρονα με τις πρώτες διαπλεύσεις μεγάλων υδάτινων αποστάσεων. Οι παλαιότερες παραστάσεις όπου διακρίνονται πανιά πάνω σε πλεούμενα προέρχονται από την Αίγυπτο και συνδέονται με τη διάπλευση του Νείλου. Στο Αιγαίο, το σχήμα των πρώιμων πλοίων σε παραστάσεις χαραγμένες σε πύλινα τριγώνω σκεύη της Πρωτοκυκλαδικής ΙΙ περιόδου (2800–2300 π.Χ.), ερμηνεύεται συχνά ως μια πρωταρχική προσπάθεια εκμετάλλευσης της κινητικής ενέργειας του ανέμου. Ωστόσο, η παλαιότερη αναπαράσταση αιγαιοπελαγίτικου ιστιοφόρου περιλαμβάνεται στη γνωστή τοιχογραφία του «στόλου» από το Ακρωτήρι της Θήρας, που χρονολογείται περίπου στα 1650 π.Χ. Ένα από τα σκάφη της παράστασης φαίνεται να διαθέτει ιστό με ανοιγμένο τετράγωνο πανί στο κέντρο του σκάφους ενώ σε αντίθεση με τα υπόλοιπα απεικονιζόμενα σκάφη δεν αναπαριστάνται κωπηλάτες. Είναι προφανές ότι ο δημιουργός της τοιχογραφίας κάνει σαφή διαχωρισμό μεταξύ των δύο διαφορετικών συστημάτων πρόωσης (πανιά ή κουπιά),

▶ *Παράσταση ναυτικών πάνω σε σκάφος με πανί λατινι σε επιτύμβια στήλη, πιθανόν από την Ελεούσα, περ. 2ος μ.Χ. αι. (Αρχαιολογικό Μουσείο Πειραιά).*

◀ *Ψαράς και βάρκα με πανί σακολέβα. Παράσταση σε επιτύμβια στήλη από τη Θεσσαλονίκη, 3ος μ.Χ. αι. (Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης).*

παραθέτοντας επίσης και αρκετές λεπτομέρειες ως προς το αρμάτωμα του σκάφους. Το τετράγωνο πανί είναι το παλαιότερο είδος που χρησιμοποιήθηκε αδιάλειπτα για πάνω από τριάντα πέντε αιώνες στο Αιγαίο, με τις απαραίτητες κάθε φορά προσαρμογές.

Τα πανιά ή άρμενα είχαν διάφορες

ονομασίες ανάλογα με το σχήμα, τη θέση τους στο σκάφος και τον τρόπο ανάρτησής τους. Τα παλαιότερα πανιά φαίνεται ότι ήταν τα τετράγωνα ή σταυρώσεις ή πινά όπως τα έλεγαν. Η ονομασία «σταύρωση» προήλθε, μάλλον, επειδή το πανί και η αντένα που το στηρίζει σταυρώνει με το κατάρτι,

ενώ η ονομασία πινά ήταν κυρίως για τις αντένες απ' όπου κρέμονταν τα τετράγωνα πανιά και κατ' επέκταση χρησιμοποιείτο και γι' αυτά. Θα πρέπει επίσης να επισημανθεί ότι το σχήμα των πανιών δεν ήταν ποτέ κυριολεκτικά τετράγωνο. Παρότι αναφέρονται ως «τετράγωνα» πανιά, συνήθως

▲ Πέραμα με ιστιοφορία μπρατσέρας στη Χίο, 1912-1928 (φωτ.: Αρχείο Μουσείου Μπενάκη).

είχαν σχήμα ισοσκελούς τραπέζιου ή στην πιο απλή τους μορφή ορθογωνίου παραλληλογράμμου, όπως στους αρχαίους χρόνους.

Με την ανάπτυξη της ποντοπόρου ναυσιπλοΐας τα καράβια αρματώνονται με μεγάλες ιστιοφορίες συνδυάζοντας τετράγωνα και τριγωνικά πανιά. Η εξέλιξη των ιστιοφοριών φτάνει ουσιαστικά στο αποκορύφωμα της τον 19ο αι. μέσα από τον απεγνωσμένο ανταγωνισμό με τα ατμόπλοια που είχαν διεισδύσει σχεδόν σε όλες τις ρότες της Μεσογείου. Εκείνη την περίοδο, το κυριότερο χαρακτηριστικό των ιστιοφόρων ήταν η μεγάλη έκταση πανιών σε σύγκριση με το μέγεθος της γάστρας τους. Χαρακτηριστικό παράδειγμα τα μπρίκια που κυριαρχούσαν ως μικρά δίστιπλα ιστιοφόρα, όχι μόνο στην Ελλάδα, αλλά σ' όλο τον ναυτικό κόσμο.

Τα τετράγωνα πανιά ήταν σχετικά απλά στη λειτουργία τους αλλά όχι τόσο αποτελεσματικά ως προς τη δυνατότητα που παρείχαν στο σκάφος να ορτσάρει. Τα πλοία που χρησιμοποιούσαν μόνο τα τετράγωνα πανιά δεν μπορούσαν να προσεγγίσουν την κατεύθυνση του ανέμου και αναγκάζονταν να κάνουν μεγάλες βόλτες όταν ο άνεμος δεν ήταν βολικός. Για αυτό τον λόγο από τους ύστερους βυζαντινούς χρόνους ή από τα τέλη του Μεσαίωνα τα καράβια άρχισαν να αρματώνονται με συνδυασμούς τετράγωνων και τριγωνικών πανιών. Τα τελευταία, τοποθετούνταν κατά μήκος του σκάφους,

▼ Σκάφος με λατίνι. Φωτογραφία του F. Boissonnas από το βιβλίο «Des Cyclades et Crete au gre du vent», Γενεύη, 1919.

◀ Το μάρκο «Ποσειδών». Στο μεσαίο και πλωριό κατάρτι φέρει τετράγωνα πανιά (πινιά) και στο πίσω πανί μπούμα με φλίσι. Πίνακας, β΄ μισό 19ου αι., Λέρος, οικία Κ. Σοροκάκη.

και του έδιναν τη δυνατότητα να πλέει με πολύ μικρότερη γωνία ως προς την κατεύθυνση του ανέμου απ' ό,τι με τα τετράγωνα πανιά.

Στα μικρότερα σκάφη των Ελλήνων κυριαρχούσαν τρία άλλα είδη πανιών: Η ψάθα, το λατίφι και η σακολέβα. Τα πανιά αυτά ήταν αρκετά συνηθισμένα στην Ανατολική Μεσόγειο και αποτελούσαν καταστάλαγμα μιας μακραιώνης παράδοσης που πήγαζε πρωτίστως από τις τοπικές συνθήκες ναυσιπλοΐας στη Μεσόγειο.

Η ψάθα

Η ψάθα ήταν διαδεδομένος τύπος πανιού σε όλη την Ανατολική Μεσόγειο, είχε τραπεζοειδές σχήμα, κρατιόταν ανοικτό συνήθως από δύο αντένες και μαζί με τις αντένες κρεμόταν από ένα κατακόρυφο ή ελαφρά κεκλιμένο κατάρτι. Η πιο συνηθισμένη ιστιοφορία με ψάθες ήταν η μπρατσέρα, όπως αναφερόταν από τους Έλληνες στο Ιόνιο και στο Αιγαίο, τον 19ο και 20ό αι., ή το vela al terzo από τους Ιταλούς κυρίως στην Αδριατική την ίδια περίοδο.

Αυτό το είδος πανιού χρησιμοποιήθηκε σε εμπορικά και γενικότερα μεταφορικά σκάφη σ' όλη την Ανατολική Μεσόγειο, όπως επίσης και σε αλιευτικά σκάφη κυρίως στην Αδριατική. Η ψάθα, αν και χρησιμοποιήθηκε ευρέως από τους Έλληνες ναυτικούς, θα πρέπει να θεωρηθεί ότι έχει ιταλική προέλευση. Το διάμηκες αυτό πανί εί-

χε εκτεταμένη επιφάνεια και έδινε τη δυνατότητα πλεύσης εγγύτερα στην κατεύθυνση του ανέμου και ελιγμών με μεγαλύτερη ευκολία απ' ό,τι τα τετράγωνα πανιά—πιθανώς να έδινε και μεγαλύτερη ταχύτητα απ' ό,τι τα λατίφια. Οι ψάθες ωστόσο, και κυρίως οι διπλές που ήταν αρματωμένες σε δύο κατάρτια, όπως στις μπρατσέρες, χρειάζονταν περισσότερα άτομα για τον χειρισμό τους απ' ό,τι τα άλλα πανιά.

Αυτό αποτελούσε σημαντικό μειονέκτημα όταν το κόστος της εργασίας άρχισε να συνηγορείται στη ναυτιλία και ίσως ήταν ο κυριότερος λόγος που η ψάθα ήταν το πρώτο πανί που εγκαταλείφθηκε με την είσοδο των μηχανών στα καΐκια.

Ενα άλλο τετράπλευρο πανί ήταν η «μούμα» ή «ράντα» που χρησιμοποιήθηκε αρκετά στα ελληνικά ιστιοφόρα σκάφη τον 19ο και 20ό αι. Ήταν δυτικής προέλευσης και καθιερώθηκε με την ανάπτυξη της ελληνικής εμπορικής ναυτιλίας και την υιοθέτηση δυτικών ιστιοφοριών στα εμπορικά πλοία.

Λατίφι

Ενα αντιπροσωπευτικό ελληνικό άρμενο ήταν το λατίφι, τριγωνικό πανί που χρησιμοποιήθηκε σε αλιευτικά, σπογγαλιευτικά και μεταφορικά σκάφη. Πριν από τα μέσα του 19ου αι. ήταν επίσης διαδεδομένη η χρήση του σε καταδρομικά, πειρατικά και γε-

Η εκμετάλλευση του ανέμου στη ναυσιπλοΐα από την αρχαιότητα έως το τέλος της εποχής των ιστιοφόρων

▲ Ο άγιος Ιωάννης ο Χρυσόστομος και η ανακομιδή του λειψάνου του με κωπήλατο πλοίο που φέρει πανιά τύπου λατίφια. Εικόνα 17ου αι., Βυζαντινό Μουσείο Αθηνών.

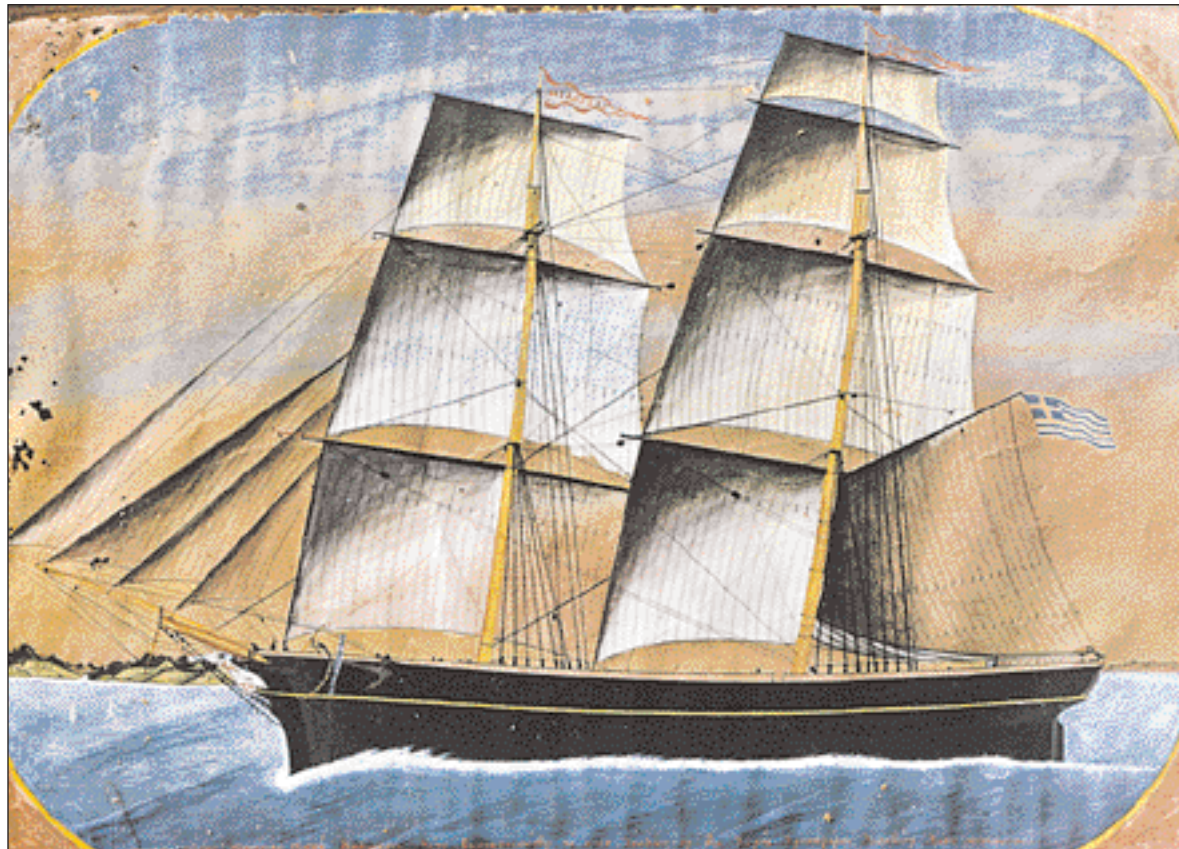
νικότερα πολεμικά καράβια. Το λατίνι, αν και έχει χρησιμοποιηθεί σε πολλά μέρη του κόσμου, θεωρείται το πανί της Μεσογείου με ευρύτερη όμως χρήση και στην Ερυθρά Θάλασσα. Η απεικόνισή του σε παραστάσεις 2ου και 3ου αι. στον χώρο του Αιγαίου αποδεικνύει ότι ήταν σε χρήση τουλάχιστον από τη Ρωμαϊκή εποχή, πιθανώς μόνο σε μικρά σκάφη. Κατά τους βυζαντινούς χρόνους χρησιμοποιήθηκε σε όλα τα είδη πλοίων, εξαπλώθηκε σ' όλη τη Μεσόγειο και με τους Αραβες φαίνεται ότι πέρασε στην Ερυθρά Θάλασσα και από εκεί στον Ινδικό Ωκεανό. Από εκείνη την περίοδο έως τον 20ο αι. το λατίνι έχει χρησιμοποιηθεί σε πολλές παραλλαγές και σε όλα τα μεγέθη των σκαφών. Από τους βυζαντινούς δρόμους και τις μετέπειτα γαλέρες μέχρι τα εμπορικά σκάφη του 18ου αι. Παρά την ευρύτερη χρήση του παλαιότερα, το λατίνι είναι σήμερα ανύπαρκτο στις ελληνικές θάλασσες με εξαίρεση κάποιες αποσπασματικές προσπάθειες που έχουν γίνει από ιδιώτες σε μικρές βάρκες.

Σακολέβα

Το πιο ιδιότυπο και περισσότερο ξεχασμένο ελληνικό πανί είναι η σακολέβα, ένα είδος τετράπλευρου διαμήκους πανιού που το χρησιμοποιούσαν ευρύτατα στο Αιγαίο, τη Θάλασσα του Μαρμαρά και τη Μαύρη Θάλασσα και σε άλλες περιοχές της Ανατολικής Μεσογείου (Μάλτα, Νότια Αδριατική, Σικελία). Οι παλαιότερες απεικονίσεις σακολέβας βρίσκονται σε επιτύμβιες στήλες και ανάγλυφες παραστάσεις πλοίων από τον 1ο ως τον 3ο αι. μ.Χ. στην Ιταλία και την Ελλάδα.

Η λέξη σακολαίφρα ως είδος πανιού απαντάται για πρώτη φορά σε βυζαντινά κείμενα του 12ου αι. και ετυμολογείται από το σάγος (μανδύας) και το λαίφος (είδος ιστίου, ιμάτιον). Από τότε έχει καταγραφεί το όνομά του πανιού σε αρκετές παραλλαγές όπως, σαγολέβα, σακκολέβα, σακκολήβα, σακολαίβα, τσακουλαίβα, τσακολαίφα, σακολαίφι κλπ. Το πανί αυτό ήταν πολύ διαδεδομένο κατά τον 18ο και 19ο αι. στα μέσου και μικρού μεγέθους σκάφη στο Αιγαίο και στη Μαύρη Θάλασσα.

Υπήρχαν αρκετές παραλλαγές στο σχήμα της σακολέβας ανάλογα με την τοπική παράδοση αλλά και το μέγεθος του σκάφους. Χαρακτηριστική παραλλαγή ήταν η φούσκα σε ορισμένα μικρά σπογγαλιευτικά σκάφη του Αιγαίου και το πανί στα πριάρια των λιμνοθαλασσών του Ιονίου. Το ιδιαίτερο χαρακτηριστικό είναι η διαγώνια αντένα που κρατά ουσιαστικά το πανί ανοιγμένο. Η σακολέβα είχε τετράπλευρο σχήμα και οι λωρίδες του υφάσματος ήταν έτσι ραμμένες ώστε να διαμορφώνεται ένα σακούλιασμα στη μέση του πανιού όταν αυτό γέμιζε με αέρα. Αυτή η ιδιαιτερότητα δημιουργούσε μία ανοδική συνιστώσα της προωθητικής δύναμης από τον αέρα στο πανί και στη συνέχεια στο σκάφος. Η κατεύθυνση της προωθητικής δύναμης έκανε το σκάφος να κτυπάει μαλακά πάνω στα κύματα και να κρατάει σταθερότερη την πορεία του από ό,τι με τα άλλα είδη ιστιοφορίας.

▲ «Η Χίος». Δικάταριο μπρίκι με τειράγωνα πανιά (πινιά), μια μπούμα στο πρηνιό κατάρτι και φλόκους στην πλώρη. Πίνακας του Χιώτη ζωγράφου Χρ. Κιλαδείτη, β' μισό 19ου αι. (Προοδεντική Εκπολιτιστική Κοινωνική Ένωση Βρονιάδων Χίου).

◀ Η Μπρατσέρα «Ευαγγελίστρια». Έχει δύο κατάρτια με πανιά ψάθες και δύο φλόκους. Πίνακας, β' μισό 19ου αι., Τρίκερι, οικία Δ. Παϊρίκου.

Στις ημέρες μας, το λατίνι και η σακολέβα έχουν ξεχαστεί και η μελέτη τους γίνεται μόνο από φωτογραφίες και παλιές περιγραφές. Πιθανώς, η προσομοίωση τους σε ηλεκτρονικούς υπολογιστές και η μαθηματική επεξεργασία των δεδομένων τους να μας έδιναν πληροφορίες για τη λειτουργία τους. Ωστόσο, δεν υπάρχει αμφιβολία ότι είναι απαραίτητη η αναλυτική καταγραφή και ότι ο καλύτερος τρόπος

μελέτης των πανιών είναι η επανακατασκευή και η πειραματική εφαρμογή τους. Σε άλλες ευρωπαϊκές και μεσογειακές χώρες έχουν γίνει επανειλημμένες εφαρμογές των δικών τους παραδοσιακών πανιών συνδυάζοντας την αναψυχή και την άθληση με τη μελέτη της παράδοσης. Θα μπορούσαμε, λοιπόν, να επινοήσουμε κίνητρα και διαδικασίες αναβίωσης των παραδοσιακών τρόπων ιστιοπλοΐας με

εντυπωσιακά πιθανώς αποτελέσματα. Βασικοί στόχοι μιας τέτοιας προσπάθειας θα ήταν η αναβίωση της παράδοσης μέσα από την αναψυχή και η ανασύσταση της γνώσης των ιστιοφόρων μέσα από την πειραματική εφαρμογή. Ειδικά για τα ελληνικά άρμενα η γνώση αυτή θα είναι αποκαλυπτική μιας και εμπλουτίστηκε διά μέσου των αιώνων από αλληπάλληλες γενιές ναυτικών.

▲ Ανακαινισμένοι ανεμόμυλοι στη Χίο, όπου, πιθανότατα από τον 12ο αι., λειτουργούσαν ταμπακόμυλοι που άλεθαν δεψικές ύλες (φλούδα πεύκου, βελανίδια, σχίνα κ.α.), για την κατεργασία των δερμάτων (φωτ.: Στέφανος Νομικός).

Ανεμοκίνηση στην προβιομηχανική εποχή

Τον **ΣΤΕΦΑΝΟΥ ΝΟΜΙΚΟΥ**

Αρχιτέκτονας

Ο ΑΝΘΡΩΠΟΣ αρχικά χρησιμοποίησε τη μυϊκή του ενέργεια για την εξεύρεση τροφής και ακολούθως, την ενέργεια της φωτιάς για θέρμανση και φωτισμό. Για χιλετίες, αυτές οι δύο ενέργειες ήταν οι μόνες που χρησιμοποιούσε. Αργότερα, η δέσμευση και εκμετάλλευση άλλων μορφών ενέργειας, όπως της ζωικής για τις καλλιέργειες και τις μεταφορές, της αιολικής για τα ιστιοφόρα και πολύ μετέπειτα της υδραυλικής για τις μεταφορές, την άρδευση και την άντληση, συνέβαλαν καθοριστικά στην ανάπτυξη του πολιτισμού.

Η πρώτη σημαντική αξιοποίηση της αιολικής ενέργειας θεωρείται ότι ήταν η χρήση της για την πρόωση ιστιοφόρων, η σημασία της όμως, διαχρονικά στη τεχνολογία, υπήρξε πολύ μικρή συγκριτικά με την υδραυλική

ενέργεια. Με την πάροδο του χρόνου και την ανάπτυξη νέων μέσων μετατροπής και πολλαπλασιασμού δυνάμεων (κυρίως του οδοντωτού τροχού και της τροχαλίας) η χρήση των γνωστών πηγών επεκτάθηκε, διαφοροποιήθηκε και έφθασε να κινεί πολύπλοκες μηχανές αέσματος, κοπής, σύνθλιψης, κοπανίσματος, τριβής, άντλησης, πριονίσματος, εξαερισμού, αποφλοίωσης, πολτοποιήσεως κ.α., έως και τον 19ο αι.

Στον ελληνικό χώρο κατά την περίοδο της προβιομηχανικής τεχνολογίας, η ισχύς του αέρα χρησιμοποιήθηκε, εκτός από την ιστιοπλοΐα, για την κίνηση μεγάλου σε ποσότητα αριθμού μηχανισμών, περιορισμένων όμως τύπων και χρήσεων συγκριτικά με τις άλλες ευρωπαϊκές χώρες. Όπως ήταν φυσικό, η ανάπτυξη των εγκαταστάσεων που στέγαζαν τους μηχανισμούς αυτούς έγινε σε περιοχές στις οποίες υπήρχε η κατάλληλη ανεμοδύναμη σε συχνότητα, διάρκεια και σε ποιότητα (σταθερότητα και ένταση)

στο Αιγαίο, δηλαδή, και στις ακτές που βρέχονται από το Αρχιπέλαγος και κατά δεύτερο λόγο στο Ιόνιο. Αντιθέτως στην ηπειρωτική χώρα, η ανεμοδύναμη χρησιμοποιήθηκε σε πολύ μικρότερη έκταση (π.χ. στα οροπέδια της Πελοποννήσου) ακόμη και όταν υπήρχαν οι προϋποθέσεις, καθώς η ύπαρξη άφθονου νερού ευνόησε την αξιοποίηση της υδροκίνησης που παρείχε η υδραυλική ενέργεια

Η κύρια χρήση της ανεμοκίνησης, τόσο στο Αιγαίο όσο και στο Ιόνιο, είχε σκοπό τη λειτουργία των αλεστικών μηχανισμών (πιθανότατα από τον 12ο αι.) και των αντλητικών ανεμόμυλων. Στα νησιά των Κυκλάδων, μάλιστα, υπήρχε η μεγαλύτερη αναλογία αλεστικών ανεμόμυλων ανά αριθμό κατοίκων που εξυπηρετούσαν και ανά τετραγωνικό χιλιόμετρο, ενώ στη Ρόδο και την ανατολική Κρήτη κατασκευάστηκαν οι περισσότεροι αντλητικοί. Οι αλεστικοί ανεμόμυλοι (μεσογειακοί κυλινδρικοί πυργόμυλοι αρχικά και μερικοί άλλοι τύποι που

προστέθηκαν στα μεταγενέστερα χρόνια όπως οι πεταλόσχημοι και οι οριζόντιοι ταβλόμυλοι) χρησιμοποιούνταν στο άλεσμα των δημητριακών και των ζωοτροφών. Στα νησιά που υπήρχαν ταμπακικά (βυρσοδεψεία), κυρίως στη Χίο και λιγότερο στη Σύρο, λειτουργούσαν ανεμόμυλοι που άλεθαν δεψικές ύλες για την κατεργασία των δερμάτων, δηλαδή φλούδα πεύκου, βελανίδια, σχίνα κ.α., οι οποίοι έμειναν γνωστοί ως «ταμπακόμυλοι». Υπάρχουν στοιχεία και για δύο άλλες περιορισμένες κλίμακας χρήσεις: για το άλεσμα της φάβας στη Σαντορίνη και του θειαφιού στα ορυχεία της Μήλου. Στο τέλος της προβιομηχανικής εποχής οι ανεμόμυλοι χρησιμοποιήθηκαν, πειραματικά και σε μεμονωμένες περιπτώσεις, για άλλους σκοπούς, δίχως όμως ικανοποιητικά αποτελέσματα (λειτουργία μηχανών εκκοκκιστήριου βάμβακος, παραγωγή ζυμαρικών, γέμισμα μπαταριών και παραγωγή ηλεκτρικού ρεύματος).

Αιολική Ενέργεια

◀ Η μικρή έκταση που καταλαμβάνουν οι ανεμογεννήτριες (μόλις το 2% ενός αιολικού πάρκου) επιτρέπει την ανάπτυξη γεωργικών και κτηνοτροφικών δραστηριοτήτων. Στη φωτογραφία, αιολικό πάρκο στη Δανία με παράλληλη χρήση για βοσκή κοπαδιών (φωτ.: Αρχείο Greenpeace).

Του ΣΠΥΡΟΥ ΚΑΡΑΛΗ

Ο 20ός ΑΙΩΝΑΣ καταγράφηκε ως ο θερμότερος της χιλιετίας σαν απόδειξη του αδιαμφισβήτητου γεγονότος ότι ο πλανήτης υπερθερμαίνεται, κυρίως λόγω της έκλυσης στην ατμόσφαιρα δισεκατομμυρίων τόννων αέριων ρύπων, παραγόμενων από τη χρήση πετρελαίου, άνθρακα και φυσικού αερίου. Οι ρύποι αυτοί, κληροδοτήματα ενός περιβαλλοντικά αποτυχημένου οικονομικού μοντέλου ανάπτυξης, ενοχοποιούνται για το φαινόμενο του θερμοκηπίου και την αύξηση της θερμοκρασίας. Μερικά στοιχεία: Από το 1750, την απαρχή, δηλαδή, της βιομηχανικής επανάστασης, οι συγκεντρώσεις διοξειδίου του άνθρακα στην ατμόσφαιρα αυξήθηκαν κατά 30%, του μεθανίου κατά 100% και του υποξειδίου του αζώτου κατά 15%. Αν συνεχισθούν οι αυξητικοί ρυθμοί και η προσκόλληση στη χρήση ορυκτών για την παραγωγή ενέργειας, τότε εκτιμάται ότι, η μέση θερμοκρασία του πλανήτη θα αυξηθεί από 1,4 έως 5,8 βαθμούς Κελσίου μέχρι το τέλος του 21ου αιώνα (πόρισμα της Διακυβερνητικής Επιτροπής για τις Κλιματικές Αλλαγές, IPCC). Η Ελλάδα δεν εξαιρείται από το γενικότερο κανόνα: σύμφωνα με στοιχεία της Greenpeace, οι εκπομπές διοξειδίου του άνθρακα αυξήθηκαν την περίοδο

► Αιολικό πάρκο στην Κρήτη, εκεί όπου το 10% της συνολικής ενέργειας που καταναλώνεται, καλύπτεται από τον άνεμο (φωτ.: Αρχείο Greenpeace).

1990-98 κατά 18% και συγκεκριμένα από 85,2 εκατ. τόννους (1990) σε 100,5 τόννους (1998).

Απέναντι σε αυτή τη δυσσίωση προοπτική, η αιολική ενέργεια συνιστά μία τεχνολογικά φιλική προς το περιβάλλον λύση στα ενεργειακά και περιβαλλοντικά αδιέξοδα. Για του λόγου το αληθές: κάθε MW αιολικής ενέργειας αποσοβεί το ενδεχόμενο έκλυσης 3-3,5 χιλιάδων τόννων διοξειδίου του άνθρακα ετησίως, ενώ η λειτουργία ενός μικρού πάρκου ισχύος 10MW εξοικονομεί 3.000 τόννους πετρελαίου προσφέροντας ετησίως την ηλεκτρική ενέργεια που χρειάζονται 11.000 νοικοκυριά. Αλλά και χωρίς να ληφθούν υπόψη τα περιβαλλοντικά οφέλη, η αιολική ενέργεια είναι μία οικονομικά ανταγωνιστική πρόταση απέναντι στα ρυπογόνα ορυκτά (λιγνίτη) και την εξαιρετικά επικίνδυνη πυρηνική ενέργεια.

Φιλόδοξες προοπτικές

Η εισαγωγή της αιολικής ενέργειας στην Ελλάδα ξεκίνησε το 1975 με τις πρώτες μετρήσεις αιολικού δυναμικού. Ο αρχικός σχεδιασμός για τη δημιουργία αιολικών πάρκων προέβλεπε την εγκατάσταση ανεμογεννητριών που θα παράγαν 400 MW έως το 2000, καλύπτοντας έτσι το 2-3% των συνολικών ενεργειακών αναγκών της χώρας, εκ των οποίων 150 MW συμπεριλαμβάνονταν στο αναπτυξιακό πρόγραμμα της ΔΕΗ και τα υπόλοιπα στον ιδιωτικό τομέα. Ο στόχος δεν επιτεύχθηκε με αποτέλεσμα σήμερα, τα πάρκα που λειτουργούν να παράγουν συνολική ισχύ της τάξεως των 253 MW, από τα οποία μόλις τα 35 ανήκουν στην ΔΕΗ.

Εναν χρόνο μετά δεν υπάρχουν άλλα περιθώρια για καθυστερήσεις.

Η χώρα μας, εναρμονισμένη με τις κοινοτικές οδηγίες, θα πρέπει να τρέξει πολύ γρήγορα, ώστε να καλύψει το 20,1% των ενεργειακών της αναγκών με Ανανεώσιμες Πηγές Ενέργειας

► *Αιολικές εγκαταστάσεις στην Ισπανία, μια χώρα που πέτυχε να εκμεταλλευτεί και τον καλύτερο τρόπο την αιολική ενέργεια, με μεγάλες επενδύσεις σε αυτόν τον τομέα.*

Οικονομική, καθαρή και φιλική προς το περιβάλλον είναι η απάντηση στις ρυπογόνες πηγές ενέργειας

(ΑΠΕ) έως το 2010· μεγάλο μέρος αυτού του ποσοστού θα καλυφθεί από αιολικά έργα. Φιλόδοξος στόχος αλλά εφικτός (υπολογίζεται ότι θα χρειαστεί η εγκατάσταση αιολικών έργων ισχύος 2500 MW), φθάνει να επιταχυνθούν οι διαδικασίες αδειοδότησης, να παραμερισθούν τα δαιδαλώδη γραφειοκρατικά εμπόδια και να ενισχυθεί το δίκτυο της ΔΕΗ, το οποίο τώρα στερείται της κατάλληλης υποδομής για την υποστήριξη αιολικών πάρκων μεγάλης ισχύος. Ενδιαφέρον πάντως, υπάρχει από ιδιώτες επενδυτές.

Απόδειξη οι πολλές αιτήσεις που έχουν κατατεθεί στη Ρυθμιστική Αρχή Ενέργειας (ΡΑΕ) για την παραγωγή αιολικής ενέργειας συνολικής ισχύος περίπου 9000-10.000 MW, οι περισσότερες εκ των οποίων αφορούν την Εύβοια, την Πελοπόννησο, την Κρήτη και τη Θράκη

Καθαρή ενέργεια

Η αιολική ενέργεια μειώνει την εξάρτηση της χώρας από ακριβά εισαγόμενα καύσιμα και υποκαθιστά συμβατικές ρυπογόνες πηγές ενέργειας (για κάθε μονάδα ηλεκτρισμού που παράγεται από μια ανεμογεννήτρια αποφεύγεται η εκπομπή 1.000 γραμμαρίων διοξειδίου του άνθρακα, 667 γραμμαρίων στάχτης και αιωρούμενων σωματιδίων, 26 γραμμαρίων οξειδίου του αζώτου, 13 γραμμαρίων διοξειδίου του θείου). Στην Αττική λ.χ., την τόσο πολύ επιβαρυνόμενη περιβαλλοντικά, θα μειωθούν οι εκπομπές διοξειδίου του άνθρακα κατά 500 χιλιάδες τόννους ετησίως αν αντικατασταθεί έστω και 1% της συμβατικής ενέργειας με αιολική ή άλλη ανανεώσιμη μορφή. Στα πολλά πλεονεκτήματα προσμετράται κι αυτό της μικρής έκτασης που καταλαμβάνουν οι ανεμογεννήτριες (περίπου 2% της έκτασης ενός αιολικού πάρκου, συμπεριλαμβανόμενων των δρόμων πρόσβασης). Η υπόλοιπη έκταση μέχρι και τη βάση μιας ανεμογεννήτριας μπορεί να χρησιμοποιηθεί για καλλιέργειες ή για βοσκή κοπαδιών, ενώ όσον αφορά το θόρυβο που εκπέμπεται από ένα αιολικό πάρκο σε λειτουργία, οι ειδικοί δια-

◄ *Ανεμογεννήτριες ιδιωτικής εταιρείας στην Κρήτη.*

► Κατεστραμμένες ανεμογεννήτριες, αξίας πολλών εκατομμυρίων, στο αιολικό πάρκο Μαρμαρίον στην Εύβοια. Φαίνεται πως ορισμένοι δεν εκτιμούν την καθαρή ενέργεια... (φωτ.: Αρχείο Greenpeace).

βεβαιώνουν ότι δεν υπερβαίνει τα 50 ντεσιμπέλ, που ισοδυναμούν με το θόρυβο που παράγεται στα γραφεία ή στα σπίτια μας.

Το μοναδικό περιβαλλοντικό θέμα που μπορεί να συνδεθεί με τις εγκαταστάσεις ανεμογεννητριών είναι η αισθητική όχληση, η οποία εξ ορισμού υπόκειται σε υποκειμενικά κριτήρια. Η μόνη μεταβολή που επιφέρει η εγκατάσταση των αιολικών πάρκων είναι η παρουσία τους, δηλαδή ο αρ-

γόστροφος λευκός τρίπετος δρομέας, πάνω στον ενιαίο λευκό πυλώνα, που μπορεί να χαρακτηριστεί ως δείγμα της σύγχρονης τεχνολογικής ανάπτυξης, όπως οι εγκαταστάσεις ύδρευσης, τα καλώδια, οι πυλώνες κ.λπ. Αλλά είναι τόσα πολλά τα περιβαλλοντικά οφέλη από την εκμετάλλευσή της και τόσο οξυμένα τα περιβαλλοντικά προβλήματα που δεν υπάρχει η πολυτέλεια, εκεί που έχουν οδηγηθεί τα πράγματα, για την άσκηση

μιας αισθητικά άψογης περιβαλλοντικής πολιτικής. Επιπροσθέτως, πρέπει όλοι να αναλογισθούν, ειδικά εκείνοι οι τοπικοί παράγοντες που αντιδρούν στην εγκατάσταση ανεμογεννητριών στην περιοχή τους, τι θα συνέβαινε εάν στη θέση του αιολικού πάρκου λειτουργούσε ένας θερμοηλεκτρικός σταθμός με χρήση λιγνίτη ή μαζούτ ή ακόμη χειρότερα, ένας πυρηνικός σταθμός.

Η συνεισφορά, λοιπόν, της αιολικής

ενέργειας στην προστασία και στη σταδιακή αποκατάσταση του περιβάλλοντος είναι ανεκτίμητη. Γι' αυτό και η Ευρωπαϊκή Ένωση Αιολικής Ενέργειας (EWEA) αναθέωρησε τους στόχους της αυξάνοντας κατά 50% τους ρυθμούς εγκατάστασης αιολικών έργων (από τα 8.000 MW το 2000 ο στόχος είναι να φθάσουν τα 60.000 MW το 2010). Πρόκειται για μία αισιόδοξη εξέλιξη με ελπιδοφόρα μηνύματα για το περιβάλλον.

Αγερικό περνά

Του ΓΙΩΡΓΟΥ Ν. ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΪΔΗ

ΣΕ ΔΗΜΩΔΕΙΣ ΔΟΞΑΣΙΕΣ και λαϊκές παραδόσεις συχνή είναι η παρουσία της λέξης αγερικό (αγερικό, αίρικό, αλερικό κ.ά.), με τη σημασία: το κλίμα ενός τόπου, σφοδρός άνεμος, ανεμοστρόβιλος, καταιγίδα, βροχή ραγδαία. Σημαίνει ακόμη νυχτερινό φάντασμα, ενώ σε αρκετά μέρη τα αερικά ταυτίζονται με τις Νεράιδες, επειδή πιστεύεται ότι τα χαριτωμένα αλλά όχι πάντοτε και ακίνδυνα αυτά πλάσματα της νεοελληνικής μυθοπλασίας μεταφέρονται με τη δύναμη του αέρα και εμφανίζονται πολλές φορές με μορφή ανεμοστρόβιλου.

Γι' αυτό, όταν σε ώρα νηνεμίας δημιουργείται το εντυπωσιακό αυτό καιρικό φαινόμενο, αναφωνούν «αγερικό περνά» ή εύχονται «με το καλό να περάσει». Παραδίδεται μάλιστα ότι ένας θεριστής χτύπησε κάποτε με το δρεπάνι του τον ανεμοστρόβιλο και αμέσως αυτό ματώθηκε (Λαογραφία 8, 1921, σ. 442, Χίος). Κυρίως όμως αγερικό σημαίνει «πνεύμα, δαιμόνιον κακοποιόν προσβάλλον τους ανθρώπους και γινόμενον πρόξενον παθήσεων, οίον φρενοβλαβείας κ.τ.λ.», (βλ. το οικείο λήμμα του Ιστορικού Λεξικού της Ακαδημίας Αθηνών, τόμ. Α').

Η αντιμετώπιση της ολέθριας επίδρασης του αγερικού επιτυγχάνεται, σύμφωνα με τις δημώδεις δοξασίες, με καταφυγή σε μαγικά μέσα, όπως είναι τα καρφώματα, οι εξορκισμοί και ιδιαίτερα οι επωδές, που συνοδεύονται με επικλήσεις σε αγίους θεραπευτές: «Αγιοι Ανάργυροι, πρώτοι γιατροί του κόσμου, γιατρέψτε τον ...». Καταφυγή δηλαδή σε μέσα, στα οποία ο λαός απέδιδε πάντοτε θαυματουργή δύναμη: «Αμα πάθεις 'πο αγερικό, δεν μπορεί κανείς να σε κάμει καλά, μήδε γιατρός, μήδε τίποτις. Μόνο όντε πεις το ξόρτσι γίνεσαι καλά» (Λαογραφία 18, 1951, σ. 545-46, Μέγαρο). Ας σημειωθεί ότι περίπτωση εξορκισμού σε μια γυναίκα στη Μύκονο, που είχε πειραχθεί από αγερικό, αναφέρει πολύ παραστατικά ο Γάλλος περιηγητής Tournefort (17ος αι.).

Προλήψεις και δεισιδαιμονίες

Αποτελεσματικό μέσο θεωρείται και η καταφυγή στα θεία, όπου όμως κυριαρχεί έντονα ένας μαγικοδεισιδαιμονικός χαρακτήρας: «Παίρνουμ' ένα ποκάμισο παστρικό, από το πλύμα, και το δίνουνε του παπά να το λουτρούσει. Ο παπás θα σπκωθεί πριν από το χάραμα, νύχτα, θα πάρει το ποκάμισο και του κάνει μια νυχτολειτρουγιά. Μπορεί να του κάμει δυο και τρεις, όσες του πούμε. Στερνά το φέρνει στον άρρωστο μαζί με τρεις μερίδες προσφορά, κ' έτσι

σουρουπάνει (μόλις σουρουπώνει), ο άρρωστος βγάνει το ποκάμισο που φορεί και βάνει το λειτρουπημένο και πέφτει στο κρεβάτι του... Τ' αποταχιά αλλάζει το ποκάμισο, πλένεται, κάνει το σταυρό του και τρώει την πρώτη μερίδα. Έτσι κάνει τρεις βραδιές και το κακό φεύγει μοναχό του» (Λαογραφία 10, 1929, σ. 128-129).

Μαρτυρούνται όμως και άλλοι τρόποι, εξίσου ενδιαφέροντες, για αντιμετώπιση της ολέθριας επίδρασης των αγερικών. Στην Ηλεία π.χ., γινόταν το «παράδωμα στα αερικά» των παιδιών που είχαν βρεθεί υπό την επίδραση των δαιμονίων αυτών. Πήγαιναν δη-

λαδή «ντάλα μεσημέρι» σ' ένα απομακρυσμένο πηγάδι κι εκεί κατέβαζαν μέχρι τον πάτο το άρρωστο παιδί μέσα σ' ένα καλάθι λέγοντας στο αγερικό: «Αδειανό σταμνί σου ρίχνω, ή γιόμισέ το ή τσάκισέ το» (Λαογραφία 15, 1953, σ. 257-58). Το «παράδωμα» έπαιρνε και κάποιον μυστηριακό χαρακτήρα, με συμφυρμό πολλών επιμέρους μαγικοδεισιδαιμονικών στοιχείων, πηγαίνοντας μεσάνυχτα και με απόλυτη σιωπή στο μέρος όπου σύχναζαν τα αγερικά, τα οποία έκαναν απολογισμό του έργου τους στις «Μεγάλες Κυράδες» (Λαογραφία ό.π.).

Τα αγερικά δεν προσβάλλουν μόνο

τους ανθρώπους. Το ίδιο επικίνδυνα είναι και για τα ζώα. Η θεραπεία και γι' αυτά στη δημόδη κτηνιατρική επιζητείται με ανάλογα μαγικού και δεισιδαιμονικού χαρακτήρα μέσα. Στη Ρόδο π.χ. τα καπνίζουν με «ελιά αγιασμένη» (φύλλα ελιάς που έχουν αφήσει από μέρες στην εκκλησία), ενώ ένα παιδάκι αμφιθαλές λέγει το «Πάτερ ημών» τρεις φορές στα αφτιά του ζώου (Λαογραφία 12, 1938, σ. 221) και στην Κω «σαραντώνουν» το άρρωστο ζώο, χαράσσουν δηλαδή επάνω σε έναν ασφόδελο σαράντα χαραγιές και τον δένουν στ' αφτί του ζώου (Λαογραφία 16, 1956, σ. 76).

◀ Η Γελλώ, νεοελληνική συνέχεια της αρχαίας Γελλούς, κόρης του πρώτου αποίκου της Μυκλήνης Λέσβου. Αγερικό που αρπάζει και πνίγει νεορά κορίτσια. Στον ίδιο «ιδεογραφικό» πίνακα, έργο του ζωγράφου Παναγιώτη Τέτση, εικονίζεται, κάτω, ο Θεόφιλος μέσα σε ελληνοτρόπο φωτιστέφανο.